

CERBANUS FORDITÁSAINAK NÉHÁNY

FILOLÓGIAI TANULSÁGA

/Doktori értekezés/

Irta:

Boronkai Iván

1970

T a r t a l o m

1. §	Cerbanus fordításainak művelődéstörténeti helye.....	1.
2. §	A fordítások filológiai vizsgálatának szükségessége....	2.
3. §	Kísérlet a pásztói görög kézirat olvasatainak rekonstrukciójára.....	4.
4. §	Szintaktikai jellegű hibák vizsgálata.....	4.
5. §	A lexikát illető hibák vizsgálata.....	16.
6. §	A görög kézirat rekonstrukciójára tett kísérlet összefoglalása.....	31.
7. §	Kísérlet Cerbanus eredeti latin szövegének rekonstruálására.....	32.
8. §	A Cerbanus eredeti fogalmazványának rekonstrukciójára tett kísérlet összefoglalása.....	41.
9. §	A kiadásokon túlmutató eredmények rövid ismertetése....	41.
J e g y z e t e k		42.

CERBANUS. FORDÍTÁSAINK NÉHÁNY
FILOLÓGIAI TANULSÁGA

Attól az időtől fogva, hogy a Cerbanus nevéhez kapcsolt két fordítás - Johannes Damascenus egyik művének egy összefüggő részletét, valamint Maximus Confessor egy teljes művét tartalmazó latin nyelvű verzió - kritikai szövegkiadása napvilágot látott^{/1/}, a kutatók lényegében meghatározták e fordítások helyét-jelentőségét a 12. századi magyarországi kolostori művelődésben, valamint a Nyugatra gyakorolt bizánci kulturális hatás kisugárzásában. E fordításokat a hazai kolostorok élénk irodalmi érintkezésére idézi meg tanúként KLANICZAY TIBOR^{/2/}. Valóban, ha Cerbanus hazai bazilita közösség tagja volt^{/3/}, akkor ajánlólevele, 12. századi latin nyelvű prózánk e valóságos kis remeke, ékesszavú tanúságot tesz a művelt kolostorlakók emelkedett szellemű, kulturált, szinte humanista magatartást elővételező kapcsolatairól: őszinte szeretettel vegyes tisztelet csillan ki belőle, amellyel a szerző - mintegy a pásztói monostorban tett látogatásának emlékezetére - átnyújtja fordítását a pannonhalmi főapátnak, Dávidnak. Ami pedig Cerbanus fordítói ténykedésének európai jelentőségét illeti, elég talán IVÁNKA ENDRE szavait idéznünk, melyekben SZIGETI L. REMIG kutatásait summázza és eredményeit méltatja. Így ír Görög hatások a XII. századbéli Nyugat szellemi életére című dolgozatában: "Ha tényleg kapcsolat áll fenn Petrus Lombardus Damascenus- ismeretei között, és a Magyarországon készült Damascenus-fordítás között..., akkor itt egy nagyon jellemző példáját látjuk annak, hogy Magyarország a középkorban szellemileg közvetített

a Kelet és Nyugat között, a görög szellemi javakat gyümölcsözőkké tette a nyugati latin műveltség számára"^{4/}.

Az a kép, amit Cerbanus működésének jelentőségéről a tudományos közvélemény alkotott, helytálló, és a részletkutatások sem fogják lényegesen módosítani^{5/}. Viszont ez utóbbiakat a már kialakult és leszűrődött általános nézet nem akadályozhatja meg abban, hogy sajátos céljaik és módszereik szerint vállaltóra fogják e fordításokat. Itt van tehát helye annak, hogy a magunk céljáról és szempontjairól is számot adjunk.

A két mű - a továbbiakban J.D. és Max. rövidítéssel idézzük őket - úgy is mint fordítás, úgy is mint a teológiai irodalom terméke, egyedülálló helyet foglal el korai középkorunk latin nyelvű forrásai sorában; ezért is nem mellőzhettük őket középkori forrásanyagunk szótár számára történő feldolgozásakor sem. Csakhogy e két forrás feldolgozása, a szövegek szavainak értelmezése, már kezdettől fogva nehézségeket támasztott, s ezért szükségessé vált az eredeti, görög nyelvű szövegekkel történő alkalmi összevetésük. Ebben a munkában nagy segítséget jelentettek azok a kritikai jegyzetek, melyekkel mind SZIGETI, mind TEREBESSY ellátta a maga kiadását, jelezvén a latin és görög szövegek diszkrepanciáit^{6/}. Hovatovább azonban világossá vált, hogy az alkalmi egybevetésen, sőt az eltérések módszeres kijegyzésén is túl kell lépni. Nem elégséges azt tudni, hogy a kérdéses latin kifejezésnek mi felel meg - illetőleg mi áll helyette - a görögben, hanem igen sok esetben rá lehet mutatni arra is, hogy egy-egy eltérésnek, "hibának" mi volt a genezise. És egy ilyenfajta kutatásnak nem csupán annyi haszna lehet, hogy kiszűr egy sereg pontatlanságot a szavak értelmezése körül, hanem - egyfelől - fényt vethet egy 12. századi fordító módszereire /milyen szót, milyen szerkezetet választ; kö-

vetkezetes-e, egyenletes-e a fordítása, illetőleg tapasztalható-e munkája során "fejlődés" vagy éppenséggel "visszaesés"?, és segítséget nyújthat, támpontokkal szolgálhat - másfelől - egy, a mainál tökéletesebb latin, sőt görög szöveg kialakításához. Az a körülmény ugyanis, hogy Cerbanus autográf fordítás-példánya nem maradt ránk, s a kiadás alapjául szolgáló admonti és reuni kéziratok legalább fél évszázaddal későbbiek az első kezű példánynál /több mint valószínű, hogy nem is annak közvetlen másolatai/, továbbá az a körülmény, hogy a pásztói görög kézirat, amelyik nem maradt ránk, gyaníthatóan jó néhány helyen eltért, vagy legalább is eltérő olvasatot sugallhatott, a ma használatos nyomtatott szöveghez viszonyítva: számcs, a latin kiadásban ma kétségtelenül meglévő hibát eredményezhetett.

Amikor tehát az alábbiakban a latin és görög szöveg egybevetéséből származó eredményeinket éppen a latin és a görög szövegek érdekében kívánjuk gyümölcsoztetni, akkor ezzel kettős feladatot kívánunk teljesíteni:

a/ meg akarjuk jelölni a görög szövegnek azokat a helyeit, amelyek vagy már a szöveghagyományozás során romlást szenvedtek, vagy legalább is inkorrekt olvasatra adtak lehetőséget^{/7/} /és ezzel a görög szövegfilológiának szeretnénk szerény adalékokkal szolgálni akár a pásztói kézirat rekonstruálásához, akár az auktorok kiadásának kritikai előkészítéséhez/;

b/ a latin szöveg használhatóbságát célozzuk azoknak a helyeknek a helyreállításával, amelyek még Cerbanusnál csaknem bizonyosan kifogástalanok voltak, és csak a másolások során torzultak-romlottak mai formájukra.

Munkánk megbízhatóságát nem csekély mértékben alapozhatjuk Cerbanusnak arra a meglehetősen következetes - és nem mindig fordítói erénynek tekinthető - eljárására, hogy szóról

szóra menve fordított, nem bolygatta meg eredetijének szórendjét, lehetőség szerint átvette annak szerkezeteit, sőt esztendőzatait is, és igen ritkán élt szinonimákkal a szavak visszaadásában^{/8/}. Munkáját ez teszi nemcsak monotónná, de már olykor stilustalanná, homályossá, sőt hibássá is: ez a szolgai tapadás a göröghöz. A mi munkánk azonban épp ott kezdődik, ahol ez a tapadás "elcsúszott", vagyis nem ahhoz tapadt a fordító, ami valóságosan ott van a szövegben, hanem aminek "ott kellett lennie".

a/ Kisérlet a pásztói görög kézirat olvasatainak rekonstrukciójára

3. §

Miközben a Cerbanus-fordításoknak vizsgálat alá vettük azokat a helyeit, amelyek a görög szöveg téves olvasata, illetőleg - feltételezhetően - hibás írása folytán eltérést mutatnak fel a latin és a görög között, az így nyert eléggé nagy számú adat szinte önmagától kínálta a következő csoportosítást: van egy csoport, amelyben hibásan másolt, rosszul feloldott vagy kiolvasott szóvégződések váltak pontatlan fordítás forrásává /ezek szintaktikai jellegű hibákként is felfoghatók/ - és van egy másik csoport, amelyben ékezetcsere, hibás másolás vagy olvasat, esetleg téves egybe- illetve különírás, betűkiesés stb. eredményeként szavak jelentek meg a latin szövegben, holott a ma ismert görög szöveg alapján más szavakat várnánk a kérdéses helyeken /ezek lexikai hibákként tekinthetők/.

A szintaktikai jellegű hibák regisztrálásában a szövegbeli sorrendet vesszük alapul. A Johannes Damascenus-fordításból az alábbiakat jegyeztük fel^{/9/}:

4. §

I,24-28.s: Ipse enim creator...pro plasmate proprio percipit agonem...et h o c e s s e demonstratur simul bonum

et sapiens iustumque et possibile Deo = /94,984 A/ ... και
δεικνυται ἅμα τὸ ἀγαθὸν και τὸ σοφὸν, τὸ δίκαιόν τε και
τὸ δυνατόν τοῦ θεοῦ. Aligha lehet kétséges, hogy Cerbanus ezen a
helyen genitivusz helyett /τοῦ θεοῦ / dativuszt olvasott /τῷ
θεῷ /. Erre egyenesen csábithatta őt az, hogy elsősorban a
possibile /mint melléknévi állítmánykiegészítő!/ vonzatot kívánt
maga mellé, ha már valami oknál fogva, például a névelők kiesése
miatt, a σοφόν, δίκαιον és δυνατόν szokat nem főnévként értel-
mezte. Ez az átértelmezés azután logikusan íratta vele a latin
szövegbe a hoc esse szavakat. - SZIGETI: -/10/.

II,21-24.s.: /Deus/ copulavit sibi ipsi ex sanctissimis
et purissimis ipsius /Mariae/ sanguinibus carnem animatam anima
rationali et intellectiva, quae fuit a princi-
pιο nostrae conspersionis; nec paulatim appositioni-
onis completa figura, sed sub uno perfecta = /94,
985 B/ ...σάρκα ἐψυχωμένην... ἀπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου φυράματος
...οὗ ταῖς κατὰ μικρὸν προσθήκαις ἀπαρτιζομένου τοῦ σχήματος,
ἀλλ' ὑφ' ἐν τελειωθέντος. Az a principio kifejezés arra enged kö-
vetkeztetni, hogy a pásztói kéziratban ἀπ' ἀρχῆς volt olvasható,
tehát a végződés csere mellett számolhatunk a különírás jelensé-
gével is. /Az ἀρχή főnevet principium-mal adja vissza J.D.I,
38.s-ban és Max.II,29-ben; az ἀπαρχή az itt idézettel azo-
nos összefüggésben ugyancsak principium J.D. egy másik helyén:
II,29.s., viszont - tévesen - dominatus VII,13.s-ban. Ez
utóbbi helyet külön tárgyaljuk a 17. lapon./ Az ἀπαρχή eme
téves értelmezése azután szinte megkövetelte a mondat kiegészi-
tését a quae fuit szavak közbeiktatásával. A másik, ugyancsak
végződés-tévesztésre visszavezethető hiba eredménye az appositi-
onis szó, ami τῆς... προσθήκαις alakot tételez föl a görögben.
/Feltéve természetesen, hogy nem a latin szöveg másolója irt

tévesen egyesszám genitívuszt Cerbanus eredetileg helyes appositionibus-a helyett. /11/ - SZIGETI 9:22-23.s: a quae-conspersionis közé eső szövegrészhez.

III,31-33.s: qualiter enim possibile est eandem naturam, secundum ipsos, creatam et incretam...esse? -

A latin szövegnek így is tökéletes az értelme, hiszen a szerző a 10. sorban csakugyan az eretnekek tanításáról irt /κατὰ τοὺς αἰρετικούς, = secundum hereticos/, majd a 14-15. sorban utalt is erre κατ'αὐτοὺς kifejezéssel, amit Cerbanus így adott vissza:

Christus non personae ipsius nomen, sed unius, secundum ipsos, naturae. Nyilvánvalóan ezúttal is ez lebeghetett a

szeme előtt, amikor qualiter enim... kezdetű mondatához ért, s nem vette észre, hogy a görög szöveg másként fest és lényegesen mást is mond: Πῶς γὰρ δυνατόν τὴν αὐτὴν φύσιν κατὰ ταῦτον κτιστὴν εἶναι καὶ ἀκτιστόν...; /94,989 B/.

Erre a helyre egyébként - és több hasonlóra is - valóban áll LUNDSTRÖM figyelmeztetése: "Wenn wir eine lateinische Version mit dem fraglichen Originaltext genau vergleichen, zeigt es sich bisweilen, dass recht grobe Fehler auch dort vorliegen, wo der lateinische Text auf den ersten Blick keine Probleme bietet. Deshalb ist es sehr wichtig, bei der philologischen Behandlung solcher Versionen, deren Originale verloren gegangen sind, vorsichtig und umsichtig zu sein, um etwaige Überstezungsfehler enthüllen zu können." /12/ Ezért ítéljük meg óvatosan ezeket a jelenségeket, s - másrészt - ezzel magyarázható az is, hogy SZIGETI éles szemét elkerülte ez a tartalmi szempontból lényeges eltérés.

V,16-18.s: Christi duas quidem naturas confitemur, divi-
namque et humanam, simul accedentes ad invicem, et secundum
personas unitas. A görögben /94,1000 C/ a kiemelt szó

a következő szövegkörnyezetben olvasható: καθ' ὑπόστασιν ἐνω-
θείας. Gondolhatnánk a latin másolójának personam > personas
tövesztésére; de ugyanilyen joggal feltételezhetjük azt is,
hogy már a görög kéziratban a καθ' ὑποστάσεις variáns volt ol-
vasható. - SZIGETI: -.

V,29-30.s: Servat enim utraque /natura Christi/ i n s e-
i p s i s phisicam proprietatem immutabilem = /94,1001 A/ φυ-
λάττει γὰρ ἑκατέρα τὴν ἑαυτῆς φυσικὴν ἰδιότητα ἀμετά-
βλητον. Mivel a görögnek az értelmezését semmi sem nehezíti
meg, s ezért tudatos korrekcióra aligha gondolhatunk, úgy vél-
jük, hogy már a görög szöveg másolásakor - elhallás révén -
létrejöhett egy ἐν ἑαυταῖς variáns, s ezt adta vissza Cerba-
nus in seipsis-szel. - SZIGETI: -.

Még több hasonló természetű fordítási hibával találkozunk
Cerbanus Maximus Confessor-fordításában. - Szóvégi -ου /gen./
és -ου /acc./ fölcserélődését látjuk az I,5 egyik mondatában:
omnia quae sunt, per Deum /διὰ τοῦ θεοῦ/ et propter Deum /διὰ
τὸν θεόν / facta sunt, melior autem est eis Deum, quae p r o p-
t e r e u m /δι' αὐτοῦ / facta sunt. Nyilvánvaló, hogy a har-
madik helyen δι' αὐτόν-t olvasott, akár azért, mert a pásztói
kézirat is már ezt tartalmazta; akár pedig a megelőző διὰ τὸν
θεόν befolyásolta a figyelmét. - TEREBOSSY: -.

Ugyanebben a fejezetben olvassuk a qui ergo dereliquit
q u o d m e l i u s est et peioribus vacat mondatot. Noha a
görög szövegkiadás a következő szöveget adja: ὁ καταλιμπάνων
τὸν θεὸν τὸν ἀσυγκρίτως κρείττονα... /90,961 C/, mégis föl-
tételezhetjük, hogy Cerbanus előtt ugyanez más, rövidebb formá-
ban feküdt; körülbelül ebben a szövegezésben: ὁ καταλιμπάνων
τὸ ἀσυγκρίτως κρείττον. - TEREBOSSY: 70.

I,6: Qui Dei caritati mentem habet affixam, omnia visibilia

et ipsum corpus velut a l i e n a contemnit = /90,961 C/

... πάντων τῶν δρωμένων καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος ὡς ἄλλοτριῶν καταφρονεῖ. Valószínű, hogy egyesszám helyett többes genitívuszt olvasott a kérdéses helyen /ἄλλοτριῶν/, ami grammatikailag kifogástalan, s mindössze a szöveg értelme változik meg annyiban, hogy nem csupán a 'testet' veti meg mint 'idegen dolgot', hanem vele együtt az 'egész érzékelhető világot' is.

- TEREBOSSY: -.

I,66: Difficilius superabilia sunt irascibilis partis animae vitia, quam concupiscibilis. Idcirco et maius remedium contra

i l l a = /90,973 C/ ... μείζον τὸ φάρμακον κατ' αὐτοῦ.

Ehelyett Cerbanus κατ' αὐτῶν-t olvashatott, a 'bűnök' ellen, nem pedig a 'pars irascibilis animae'-re alkalmazandó 'orvosság' képzetének megfelelően. - TEREBOSSY 78 a meg nem értett helyek közé sorolja.

I,72: Perfecta enim caritas non solum h o c contemnit -

olvassuk összefoglalásként egy felsorolás végén. A görög természetesen a kérdéses szót többesszámban írta: ... οὐ μόνον τούτων καταφρονεῖ /90,976 C/; ehelyett olvashatott Cerbanus τούτου alakot. /Nem zárható ki annak lehetősége, hogy ő a többes genitívuszt hec-kel fordította^{/12a/}, s ez csak a másolás során romlott hoc-ká./ - TEREBOSSY: -.

I,86: mens perfecte a vitiis liberata...in contemplationem eorum quae sunt i n c o n v e r t i b i l e m pergit = /90,

980 C/ ... ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῶν ὄντων ἀμεταστροπῆτι ὁδεύει.

Föltételezhető, hogy Cerbanus az adverbium helyén az ἀμεταστροπῆτος melléknév tárgyesetét olvasta, vagy vélte olvasni, végtére is - megint csak pusztán grammatikai szempontból - ez éppen olyan korrekt szöveget ad, mint az adverbium. /Kevésbé valószínű, ám mint lehetőség el sem utasítható, hogy a latin szöveg má-

solásakor romlott az inconvertibiliter a ma olvasható alakra./

- TERECESSY: -.

A II. centuria 31. fejezetében azokról a gonosz szellemekről, démonokról olvasunk, amelyek foglyul ejtik, majd bűnös cselekedetekre kényszerítik az ember lelkét. Post istud autem

- folytatódik a latin szöveg - qui animam per cogitationes devastaverunt, cum e a discedunt. A görögben viszont ez áll:

... οἱ τὴν ψυχὴν διὰ τῶν λογισμῶν ἐρημώσαντες, σὺν αὐτοῖς ἑποχωροῦσι /90,993 C/. Könnyen lehetséges, hogy a σὺν αὐτοῖς / = λογισμοῖς / helyett már Cerbanus kéziratában σὺν αὐτῇ / = ψυχῇ / volt olvasható. - TERECESSY 79, a meg nem értett helyek között.

II,41: omnis eius /peccati/ interemptio per malorum sustinentiam et tristitiam, aut s p o n t a n e e per paenitentiam, aut per dispensativam illationem = /90,997 B/ ... διὰ κακοπαθείας καὶ λύπης ἢ ἐκουσίου ἢ ἀκουσίου, διὰ μετανοίας ἢ οἰκονομικῆς ἐπιφορᾶς. A görög kiadásban COMBÉFISnek, a szöveg gondozójának azt a megjegyzését olvassuk, hogy az ἢ ἀκουσίου szavak hiányoznak némelyik kéziratban. A fordítás alapján arra következtetünk, hogy a pásztói kódex is e csoportba tartozhatott. Minthogy azonban a szövegben így is maradt két ἢ /a ἐκουσίου meg az οἰκονομικῆς szó előtt/, ezt páros kötőszónak fogta fel, ami viszont maga után vonta a központozás megváltozását is. Ugyanakkor azzal is számolhatunk, hogy a jelzői szerepű ἐκουσίου helyett Cerbanus ἐκουσίως adverbiumot olvasott, amit azután elszakított az előtte álló λύπης főnévtől, s helyette szorosabban kötötte az utána következő διὰ μετανοίας kifejezéshez. - TERECESSY 72 regisztrálja a szövegcsonkulást, egyéb megjegyezni valója nincs.

II,42: Cum tibi venerit...temptatio, ne illum, per quem,

accusa, sed id, propter quid, quaere, et inveniens
corrigere; az utolsó szavak a görögben így vannak: καὶ
ἐπίσκεψαι διόρθωσιν /90,1000 A/. Kevésbé valószínű, hogy a szö-
vegváltozat, illetőleg a romlás a latin másolásakor jött volna
létre; inkább azt föltételezzük, hogy fordítónk - vagy a gö-
rög szöveg egy korábbi másolója, illetve korrektora - hely-
telenül olvasta ki e két szó végződését, s talán ἐσπερευς
διόρθω formában állapította meg a "helyes" olvasatot. -
TEREBESSY 61 a pontatlan fordítások között tartja nyilván.

III,24: Haec igitur Deum cognoscunt. Ez a rövid mondat
teljesen jónak látszik, már csak azért is, mert a megelőző mon-
datban felsorolást olvastunk, s ez a haec mintha ennek tagjaira
utalna vissza. Csakhogy a görög eredeti egy határozói funkciójú
dativusszal kezdődik - ταύτην οὖν τὸν θεὸν γινώσκει /90,
1023 B/ -, s ezt olvashatta Cerbanus ταῦτα-nak. A mondat a-
lanyát pedig nem a felsorolásban kell keresnünk; megegyezik ez
az előző mondat alanyával, Cerbanus fordítása szerint a rationa-
lis et intellectualis substantia-val. - TEREBESSY: 79.

III,26: omnis humana /substantia/ dividitur in agmina
tantum universaliter duo: pia dico et impia =
/90,1023 D/ ... διήρηται εἰς γένους μόνον καθολικῶς δύο...
A kettőben olvasható adverbium alapján valószínűnek tartjuk azt a
paleográfiailag is elfogadható tényt, hogy a kérdéses melléknév
helyett Cerbanus καθολικῶς -t olvasott. Ezzel azonban e
mondat fordítási hibáinak még nem értünk végére: magyarázatot
kiván az is, hogy miért fordította a γένους szót agmina-val.
Ha ezúttal is variáns meglétére kell gyanakodnunk, ennek lét-
rejöttét az alábbiakra vezetjük vissza: Maximus az értelmes
lényeket két természetbe /φύσις/ sorolja, angyaliba és embe-
ribe; az angyali természet egésze - folytatja - két egyete-

mes γνώμη-re ill. ἀφέλη-re oszlik, az egyikbe a szent hatmasságok, a másikba a tisztátalan démonok tartoznak; az emberi természet egésze ezzel szemben csak két egyetemes γνώμη-re oszlik - amit épp vizsgált mondatunkban fejez ki. Mármost eltekintve e felosztások tartalmi vonatkozásától és értelmezési problémájától - hogy ti. mit jelent a γνώμη és mit az ἀφέλη -, feltűnő, hogy Cerbanus mind az angyalokra, mind az emberekre vonatkozólag csak agmen-ekről szól. Vagy azért teszi ezt, mert a γνώμη értelmezésével nehézségei voltak, vagy /ami valószínűbb/ azért, mert már egy korábbi redakció kiküszöbölte e szót a görög szövegből. - TEREBESSY 73 jelzi a szavak kiesését, 83 a γνώμης pontatlan visszaadását.

III,33: /sanctae Virtutes/ et semetipsas et alterutrum/!
h u m i l i a n t e s s e, beneficiis prosequuntur d e i f i -
c e o p e r a n t e s = /90,1028 B/ ...καὶ ἑαυτὰς καὶ ἀλλή-
λας καὶ τὰς ὑποβεβηκυίας εὐεργετοῦσι, θεοειδεῖς ἐργαζόμεναι.
Nagyon valószínű, hogy fordítónk a θεοειδεῖς többes tárgy-
esetet θεοειδῶς -nak olvasta; ezért is választhatott az ἐργά-
ζομαι fordításához intranszitiv igét. - Ami a humilientes se
kifejezést illeti, létrejöttéhez a rossz jelentés kiválasztásán
kívül az is hozzájárulhatott, hogy a Cerbanus használta kézirat-
ban a καὶ τὰς szavak egy ἑαυτὰς névmássá olvadtak össze,
esetleg éppen a mondat elején olvasható ἑαυτὰς hatására.
- TEREBESSY 83 csak e második eltérésre mutat rá.

III,46: Deus produxit in esse ea, quae facta sunt..., ipse
vero laetetur in operibus suis videns ea laetantia, et i n s a -
t i a b i l e insatiabiliter semper s a t i a n s. E mondat
pontos értelmezése bizonyára bárkinek nehézséget okozna; az ér-
dekes csak az, hogy ha segítségül hívjuk a görögöt - legalább
is a rendelkezésünkre álló, COMBÉFIS gondozta szöveget -, azt

sem találjuk problémamentesnek. Ez a következőképpen hangzik:

/90,1029 C/ ... αὐτὸς δὲ εὐφρανθῆν ἐπὶ τοῖς ἔργοις
αὐτοῦ ὁρῶν αὐτὰ εὐφραίνόμενα καὶ τὸν ἀκό-
ρεστον ἀκορέτως ἀεὶ κορεννόμενα. COMBÉFIS a τὸν ἀκόρεστον-

hoz azt a megjegyzést fűzi, hogy ezt az olvasatot, szemben a kiadások τῶν ἀκορέστων alakjával, ő bizonyos kéziratok tekintélye alapján fogadta el. Ami viszont a szó, illetőleg a mondat értelmezését illeti, erről a következőt mondja: "non enim quasi de rebus satiantibus ea vox dicitur, sed de personis, quae satiari non possunt... Ait ergo Maximus, satiari insatiabiliter insatiabili, id est, ipso Deo: in quem vere nulla satietas cadit sui fruitione, uti nec in eos, qui ejus fruendi participes sunt..." Látjuk tehát, hogy ő Cerbanustól eltérő módon értelmezi Maximus szavait, s tegyük hozzá: véleményünk szerint ő értelmezi helyesen. A κορεννόμενα ugyanis semmiképp sem fordítható aktivummal /satians/; ha pedig Cerbanus mégis ezt tette, fölvetődik a kérdés: nem állt-e az ő kéziratóban κορεννύς ? Ez azonban csak az egyik kérdés. A másik az, hogy helyes-e a Cerbanusnál olvasható insatiabile tárgyeset, illetőleg mint vélekedjünk a COMBÉFIS ajánlotta τὸν ἀκόρεστον-ról. És ez az a pont, ahol Cerbanus megoldását - noha alapjában véve rossz eredményre vezetett - következetesebbnek érezzük. Az aktiv κορεννύς mellett ugyanis megáll a tárgyeset, míg a κορεννόμενα mellett nem: ez genitivuszt kíván. Ezért ha megpróbáljuk rekonstruálni a COMBÉFIS latinul adott értelmezésének megfelelő görög szöveget, akkor ez a következő lenne: τοῦ ἀκορέστου ἀκορέτως ἀεὶ κορεννόμενα /sc. θεόν / - míg a pásztói kézirat feltételezett szövege ez volt: τὸν ἀκόρεστον ἀκορέτως ἀεὶ κορεννύς. - TEREBOSSY: -.

III,53: Sicut corpus habet mundi res, ita et mens habet mundi cogitationes = /90,1032 D/ ἡ στερ τὸ

ὄψρα ἔχει κόσμον τὰ πράγματα, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἔχει κόσμον τὰ νοήματα. Cerbanus mindkét helyen κόσμου -t olvasott; ezzel eltűnt a kettős akkuzativusz, s csorbát szenvedett a mondanivaló értelme is. - TEREBESSY 79.

III,58: Sicut parentes corporis affectum exhibent eis, qui ex ipsis generantur, ita et mens naturaliter suis adiacet rationibus. Et sicut illorum vitiosiores, etsi omnium per omnia fuerint pueri derisione dignissimi, omnium videntur modestissimi et pulcherrimi, ita... = /90,1033 D - 1035 A/

... Καὶ ὡς περ τοῖς ἐκείνων ἐρπαδεστέροις, καὶν πάντως κατὰ πάντα ὄσιν οἱ παῖδες καταγελοστότατοι, πάντων φαίνονται ἐπιεικέστατοι. A második mondatban komplex hibával állunk szemben. A dativuszi ἐρπαδεστέροις -ről föl kell tennünk, hogy Cerbanus ἐρπαδέστεροι alakban találta, amit azután bátran vonatkoztathatott a mellékmondat alanyára /παῖδες/, holott valójában a φαίνομαι ige vonzataként az előző mondat alanyára /γονεῖς / vonatkozott. Az esettévesztés és a helytelen vonatkoztatás maga után vont a nem megfelelő jelentés kiválasztását. Maximus ugyanis a gyermekek iránt elfogult szülők-ről beszél, Cerbanus fordításában viszont rossz gyerekekről olvasunk. - Ugyanezt a mondatot még egy írás- vagy olvasati hiba terheli: a πάντως κατὰ πάντα kifejezés első tagját a fordító alighanem πάντων -nak olvasta. Hogy csakugyan ezzel a variánssal számolhatunk-e a pásztói kéziratban, el nem dönthetjük; ám annyi föltételezhető, hogy a később olvasható πάντων közrejátszhatott e hiba létrejöttében. - TEREBESSY 79 és 83.

Affectus caritatis vituperabilis est mentem materialibus rebus vacare; passio caritatis laudabilis est et divinis eam connectere - olvassuk a III,71-ben, míg a görög így hangzik: πάθος ἀγάπης φεκτὸν τοῖς ὑλικοῖς

vitium motus, s e p a r a tristitiam... Si vero alius te odit,
munificus esto ad illum et humilis et i n v i t a n s commo-
rare, et immutabis eum a vitio. A kiemelt szónak ἰστῆς, χω-
ρίξων, illetve καλῶς felel meg a görögben. Az elsőt Cerbanus
alighanem ἰστάς -nak, a másodikat χώρισον-nak olvasta; mind-
két alakról elképzelhető, hogy egyszerű auditív másolási hiba
folytán jött létre. A harmadik, καλῶν variáns inkább vizuális
félreolvasás eredménye lehet. - TEREBESSY 84 csak a καλῶς-
invitans eltérésre figyelmeztet.

III,94: Mundam mentem aliquando ipse Deus ei superveniens
docet, aliquando vero sanctae Virtutes bona s u g g e r e n t e s;
Mint hogy a kérdéses helyen a görög ὑποτίθενται alakot tartalmaz,
feltételezhetjük, hogy a - különben kifogástalan - partici-
pium egy ὑποτίθειν olvasat fordítása. - TEREBESSY: -.

Utolsó ilyen természetű példánkat a IV. centuriából jegyez-
tük ki, a 27. fejezetből: sed eisdem laudibus i n s t a n s...
in e a n d e m caritatem facile reverteris = /90,1053 B/ ἀλλὰ
τοῖς αὐτοῖς ἐγκωμίοις ἐπιμένον... καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν
ἀγάπην εὐχερῶς ἐπανερχῆ. A latin szöveg participiuma arra
enged következtetni, hogy Cerbanus a görög kéziratban ἐπιμέ-
νων -t olvasott. Ennek valószínűsége annál is inkább meglehet,
mivel a καὶ kötőszót sem fordította, s ennél fogva e variáns
létrejöttét a görög szöveg egy korábbi korrektorának is tulaj-
doníthatjuk. Problematikusabb az eandem szó; nem lehetetlen,
hogy kéziratában a τὴν σωτηρίαν szavak helyett τὴν αὐτὴν volt
olvasható. - TEREBESSY 85.

A szóvégződéseknél - ragoknak - imént regisztrált va-
riánsai vagy eltérő olvasati lehetőségei mellett /amelyek szin-
taktikai szempontból is befolyásolták a fordító által kialaki-

tott latin szöveget/ számba kell vennünk azt a csoportot is, amelyet lexikai hibák csoportjának neveztünk. Ugy is mondhatjuk: olyan eseteket veszünk itt számba, amelyekben Cerbanus egy-egy szó megválasztásában tévedett. /Ilyennel talákoztunk az előző csoport legutolsó példájában is; sajnos abban az esetben nem találtunk rá kielégítő magyarázatot./

Több oka is lehet annak, hogy egy szót a fordító rosszul tolmácsol. Az egyik az, hogy a kérdéses szó lehetséges jelentésváltozatai közül - nem jutván el a kellő tartalmi megértésig - nem a megfelelőt választja ki. Cerbanus esetében is előfordult ez, akár görög nyelvismeretének bizonyos hiányosságai, akár egy általa feltehetően használt glosszárium szükségszerű korlátai következtében^{/16/}. Erről az oldaláról azonban most nem vizsgáljuk Cerbanus szövegeit; ehelyett azokat a szótévesztéseit vesszük számba, amelyeket a kérdéses görög szó bizonytalan vagy téves olvasata révén követett el. E téves olvasatok tipizálhatók is lennének^{/17/}; mi gyakorlati okokból megelégszünk azzal, ha kielégítő magyarázattal tudunk szolgálni, magukat a példákat pedig a szóban forgó görög szók betűrendjében soroljuk fel s beszéljük meg.

ἀνεκφοιτήτος /cf. ἐκφοιτάω/ = J.D.V, 6.s:
n o n i n s e r t u s - Hogy összefüggésében lássuk a szót, idézzük az egész mondatot: ἀνεκφοιτήτους δὲ αὐτῶς, καὶ ἀδιαστάτους ἀλλήλων, καὶ ἠνωμένους, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἀσυγχύτως περιχωρούσας ἐπιστάμεθα /94,1000 B/ = N o n
autem ipsas i n s e r t a s et distantes ab invicem et unitas et invicem inconfuse ingressas credimus /personas Trinitatis/. Föltételezzük, hogy a kérdéses szó helyett az ő görög kéziratában ἀνεκφοιτήτους állt. /Számolhatunk itt azzal a lehetőséggel is, hogy kézírata a korrekt szöveget tartalmazta,

s ezt ő helyesen is fordította. Ebben az esetben így rekonstruálhatjuk fordítását: I n s e p a r a t a s a u t e m i p s a s e t n o n d i s t a n t e s . . .; az inseparatas > insertas romlás ugyanis nagyon könnyen létrejöhett a latin szöveg másolása során./ -

SZIGETI 14.

Az ἄντι τι szócsoport téves egybeírása keltett zavart a Maximus-előszó fordításakor. Ezt olvassuk az eredetiben: ἄνωσ καὶ ἄντι φανείη χρήσιμον τῆ ψυχῆ ... /90,960 B/. Cerbanus minden bizonnyal ἀντί-nak olvasta ezt, s fordítását is ehhez szabva készítette: Fortassis autem apparebit e - c o n t r a u t i l e q u i d e m a n i m a e . . . /19.s./ ^{/17a/} - TEREBOSSY -.

ἄπ α ρ χ ῆ = d o m i n a t u s - J.D. VII /94,1009 A/: ἐσαρκῶται τοίνυν, ἐξ αὐτῆς προσλαβόμενος τὴν ἄπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου ψυχράματος = incarnatus igitur ex ipsa e s t, assu- mens d o m i n a t u m n o s t r a e c o n s p e r s i o n i s /13-14.s./. Az előző részben /5. lap/ már találkoztunk e főnév téves fordításával; ott különírásból és a végződés rossz feloldásából eredeztettük a hibát /J.D. II,21-24.s./. Ezúttal inkább arra gyanak- szunk, hogy a kérdéses szót egy másikkal - talán az ἐπαρχή vagy az ἐπαρχεία főnévvel - cserélte föl a görög szöveg má- solója, illetőleg tévesztette össze a fordító^{/18/}. - SZIGETI 18.

ἄπ λ ε τ ο ς = i n n a v i g a b i l i s - Lehetséges, hogy nem hibás olvasat, csak hibás etimológia húzódik meg e mö- gött a tévedés mögött. Max.IV,2-ben ugyanis Istenre vonatkoz- tatva olvassuk a τὸ ἄπλετον ἐκάϊνο... πέλαγος kifejezést /90,1048 B/, amit Cerbanus i n n a v i g a b i l e illud pe- lagus-nak fordított. Kétségtelen, hogy a képletesen használt πέλαγος önmagában is sugallhatta a melléknév téves πλεω- etimológiáját; de azt sem zárhatjuk ki, hogy kéziratában ἄ-

πλοον variáns állott. - TERECESSY -.

ἀρχέκκκος = p r i n c e p s - Az eredetiben προβολή τοῦ ἀρχεκάκου δαιμόνος-ról van szó /94,981 A/, s ezt Cerbanus suggestione...p r i n c i p i s daemoniorum-mal adta vissza /J.D. I,1.s./. A tévedés forrása - feltevésünk szerint - τοῦ ἀρχελάου δαιμόνων variáns lehetett. - SZIGETI -.

ἄλλότις = a l t i t u d o /Verbi/: J.D. VII,47.s. Az eltérés oka valószínűleg egy ὑψηλότης variáns lehetett. /V.ö. ὑψηλός = altus: Max.IV,77; ὑψιστος = Altissimus: J.D. II,19.s.; ὑψηλοφρονέω = altum sapio: Max.II,67./ Az eltérés annyira nem értelemzavaró /incarnatus est Logos..., et a propria a l t i t u d i n e non destitit/, hogy SZIGETI észre sem vette, noha tartalmilag nyilvánvaló és jelentős a két szöveg egymástól való eltérése.

Érdekes és az első pillanatra megmagyarázhatatlannak tűnő félrefordítás áldozata lett az Ἀὐσῆτις bibliai tartománynév. J.D. IV. fejezetében az 'általános' /καθολικόν, κοινόν = οὐσία/ és az 'egyedi' /μερικόν = ἐπόστασις/ viszonyáról olvasva, a tárgyaltak megvilágítására, egyéb mellett, a következő példával találkozunk: /94,997 B/ ὅταν λέγει. Ἄνθρωπος τις ἦν ἐν χώρᾳ τῆς Αὐσῆτιδος. τὸν γὰρ Ἰωβ μόνον ἐδήλωσεν (sc. ἡ Γραφή). - A fordítónak e mondat visszaadásakor - bátran mondhatjuk - nem lett volna szabad tévednie: kifejezetten utal a Szentíráásra /Cerbanus is: dicit scriptura, 11.s./, megnevezi magyarázatában Jóbot /Cerbanus is: Job enim solum ostendit, 13-14.s./ - és pontosan citálja Jób könyve első fejezetének 1. versét! Cerbanus azonban ezt, úgy látszik, valami oknál fogva nem ismerte föl, s ezért a következő fordítását adta: Homo quidam erat in regione l o n-

g i n q u a /13.s./ /19/. SZIGETI a 13. lapon a következő magyarázatot próbálja adni ez eltérésre: "Verba in regione longinqua videntur esse a scriptore deprompta ex ev. Luc. /19,12/: Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam..." Csakhogy Cerbanusról nehezen feltételezhető, hogy összekeverje Jób könyvét Lukács evangéliumával, még akkor sem, ha a hasonlóan induló mondatok befolyásolhatták volna is az emlékezetét. A magunk részéről ismét csak helytelen olvasatra, szótorzulásra gyanakszunk. Abban az esetben ugyanis, ha akár a pásztói kézirat, akár annak valamelyik előfutára majuszkula írású volt, vagyis ha benne a tárgyalt szavak TH AYITIAI-nek voltak írva, akkor nem egészen kizárt, hogy ezt THAOΘI-nak vagy THAOYPII-nak olvasták, a névelőt egybeolvasva főnévvel s az A-t Λ-nak nézve. Ezt azután nem is lehetett másként felfogni, csakis a χώρα jelzőjéül^{/20/}.

δ ε ί δ ω = d o - J.D. VIII /94,1013 C/ δέδωκα τοῦ ἀνδρακος ἀφασθαί δια τὸ τῷ ξύλῳ συνημμένον πῦρ = Sic itaque d e d i m u s prunam tangere propter ignem ligno coniunctum /27-28.s./. Mint SZIGETI 21 helyesen meglátta, Cerbanus egy vélt vagy valóságos δέδωκα variánst ültetett itt át latinra. /Lásd még uo. 23, 1. jegyzet./

δ ε λ λ ό ς = p r o f e c t o /adv./ - Max.II,70: δὲ θυμὸς... δειλὸν καὶ ἀνανδρον τὸν νοῦν ἀπεργάζεται /90,1005 D/ = furor autem... p r o f e c t o et sine viribus illam perficit. Kézenfekvő az a feltevés, hogy itt δῆλον variánssal kell számolnunk; a καί = et pedig 'is' jelentést kapott Cerbanus értelmezésében. - TEREBOSSY 82 pontatlan fordításnak minősíti.

δ ι α φ ο ρ ά = d i f f e r e n s - E főnév a szövegen belül többes birtokos esetben jelenik meg: πῶς δὲ καὶ μία φύσις τῶν ἐναντίων οὐσιωδῶν διαφορῶν δεκτικῇ

γενήσεται; /J.D. III= 94,989 B/. Ez pedig csak ékezésben különbözik a διαφορος azonos esetétől. Formai szempontból érthető tehát, ha Cerbanus a két szót összecserélte, bár a szöveg értelmének el kellett volna őt igazítania a helyes szó megválasztása tekintetében. Minthogy a kérdéses görög terminust minden más esetben differentia-val adta vissza, minden esetre feltűnő lenne, ha itt kivételt tett volna: Qualiter autem et una natura contrariorum substantialium differentium susceptiva fiet? /29-30.s./ - SZIGETI -.

A δολερω adverbiumnak a szövegkiadásban szerepel δολουρω változata is /Max.II,40 = 90,997 B/. Cerbanus ezt a határozót a dolum operando kifejezéssel fordítja; ezért csaknem teljes bizonyossággal állithatjuk, hogy a pásztói kézirat a második változatot tartalmazta. TEREBESSY -.

δωρω = gloria - Ez az eltérés, mint látni fogjuk, hasznos figyelmeztetést jelent számunkra a görög szövegkiadás egy hibás helyére vonatkozólag. Max.IV,49 szövegét itt így olvassuk: πρὸς ἅπαν τὰ πάθη κεκτημένα πράγματα, εἰσὶ ταῦτα, οἷον γυνή, χρήματα, δῶρα καὶ τὰ ἕξῃς — /90,1057 D/. A fordításból /...mulier, opes, gloria et quae deinde/ okkal gyanakodhatnánk δόξα elírásra, illetőleg Cerbanus tévedésére. Mindazonáltal, hogy ő őrizte meg a helyes szöveget, erre bizonyíték a fejezetnek az a része, amely e rövid felsorolás tagjait egyenként veszi számba. A χρήματα -ra vonatkozó magyarázatot követően ugyanis ezt olvassuk: τῆς δὲ δόξης (sc. τότε δύνανται τις περιφρονεῖν), ὅτε τὴν κρυπτὴν ἀγαπήσει τῶν ἀρετῶν ἐργασίαν — /90,1060 A/ = gloria m vero, quando occultam dilexerit virtutum operationem - s ez egyértelműen bizonyítja, hogy az első mondat-

ban is δόξα a helyénvaló. - TEREBESSY -.

ἐκφοιτᾶω = eradicor: J.D. V, 12-13.ς.;

planto: J.D. VII, 6.s. - Mind a két esetben az Atyais-

ten személyének a Fiúéhoz való viszonyáról van szó: ἴκωνται

... καὶ τῷ μὴ δούστασθαι, μηδὲ ἐκφοιτᾶν τῆς πατρικῆς
ὑποστάσεως /94,1000 C/, valamint οὐδέποτε τῆς πατρικῆς

ἐκφοιτῶσαν ὑποστάσεως /94,1008 C/, latin fordításban: uni-
tae sunt...in eo, quod non est differre neque era di-

caria paterna persona, illetőleg nequaquam ex paterna

planta tam persona m. Cerbanus, úgy tűnik fel, nem is-

merre ezt az igét /holott, mint példánk is mutatják, bölcsele-

ti műszóként használta a szerző^{/21/}, s úgy fordította, mintha

ἐκφυτεύω vagy ἐμφυτεύω állt volna eredetijében. /Ez utób-

bit - οὐδὲν γὰρ ὄν ἐνεφύτευσε τῇ ἡμετέρα φύσει

ὁ θεὸς ... ἐνέλιπεν ... [94,1005 A] - a VI. fejezet

32. sorában a planto igével adja vissza./ - SZIGETI az első

esetben nem jelzi az eltérést; a másodikra a 18. lapon utal, s

a 23. lap 1. jegyzetében ἐκφυτῶσαν-ban állapítja meg a VII,6.s.

planto-jának forrását. /V.ö. még ἀνεκφοιτήτος./

ἐναχῆς = proximus - J.D. III: Διόσκοπος

... καὶ Σευῆρος, καὶ ἡ τούτων ἐναχῆς Σομμῶρα /94,933 A/ = ...et

horum proxima insipientia /61.s./. E szót másik előfor-

dulási helyén /Max.III,26: ἀχέλας ἀγίας τε καὶ ἐναχῆς/

profanus-szal fordította, s nyilván ezzel adja vissza itt is, ha

olvasati zavar nem befolyásolja. Ugy véljük, hogy a tárgyalt

szövegrészben ἐναχχος változat volt olvasható, noha azt a le-

hetőséget sem utasíthatjuk el, hogy a helyes profana fordítás -

törzült el egy későbbi másoló kezén proxima-vá. - SZIGETI -.

ἐνοικέω - J.D. II,26. sorában a helyes inha-

bito fordítással találkozunk; ezúttal teológiai műszóval van

dolgunk: Verbum...inhabitans in ventre Virginis. Annál feltűnőbb, hogy amikor a VII. fejezet során az ige ismét ugyanebben az összefüggésben kerül elő: ... ἀπεριγράπτως ἐνώκηκεναι τῆς γαστρὸς τῆς ἁγίας Παρθένου /94,1008 D/, a fordítás lényegesen eltér a várttól - bár önmagában véve értelmes és elfogadható szövegezést nyújt -: Verbi personam...incircumscripte e x i n a n i t a m in utero sanctae Virginis /8.s./. Ezúttal aligha gyanakodhatunk a latin szöveg másolójának elírására, ezért azt feltételezzük, hogy a görögben lehetett az ἐνώκηκεναι helyén más szó, mégpedig minden valószínűség szerint a κενόω /ἐκκενόω ?/ ige valamelyik alakja. Formailag leginkább a κεκενωκέναι alak lenne e helyre behelyettesíthető, az aktiv infinitivuszból azonban kevésbé magyarázható a latin participium perfektum. A ὑπόστασιν-nal egyeztetve föltételezhetnénk a κεκενωμένην variánst, s ezt a latinnal való értelmi-alaki egyezés is valószínűbbé teszi.- SZIGETI 18.

ἐντίκτω - Az ige korrekt fordításával találkozunk Max.I,81-ben: /Dei/ timor...ex minis supplicii nobis i n g e n e r a t u r. III,15-ben viszont, ahol hasonló megoldást várnánk, a következőket olvassuk: pro qua re erga illum /fratrem/ tristitiae amaritudine t a b e s c i s...?, míg a görög szöveg ez: ὑπὲρ τίνος τῆς πρὸς αὐτὸν λύπης τὴν πικρίαν ἐντίκτεῖς... /90,1021 A/. Valószínűnek tartjuk, hogy a görög szöveg írásakor - elhallás következtében - ἐντίκτεῖς-t irt a másoló, az előtte álló szót pedig /τὴν πικρίαν/ dativuszi alakban írhatta. A tabesco persze az ἐντίκω aktivumából nem magyarázható meg kielégítően, ezért lehetségesnek tartjuk, hogy ἐντίκη állt kéziratában /v.ö. LIDDELL-SCOTT-JONES II 3/. - TEREBOSSY 83.

ῆ és ῆ̄ fölcserélődését okozta Max.III,70 fordításában - a pontatlan vagy hiányos ékezés: τῆς (οἰήσεως) τὸ τέλος ῆ̄

τε αὐτῆς κατὰ μικρὸν τῆς γνώσεως σκοτίωσις,
καὶ ἡ παντελὴς τοῦ νοῦ ἐπὶ τὰ ὑλικά
ἐκτροπή ... /90,1037 C/, amit Cerbanus így adott

vissza: ... s i v e insius scientiae paulatim obtenebratio,
a u t omnimoda mentis ad materialia conversio. - TEREBESSY -.

ἡ π ε ρ = s u p e r - Max.II,77: Bona est scientia
natura, similiter autem et sanitas, sed contraria h i s mul-
tis m a g i s s u p e r haec profuerunt = /90,1009 A/

... τὰναντία τοὺς πολλοὺς ἤπερ ταῦτα ὄνυσεν. Nagyon való-
színű, hogy e szó ὑπέρ-nek volt olvasható, s ennek megfelelő-
en a ταῦτα = haec akkuzativusznak veendő. Továbbra is kérdéses
marad, hogyan került a latin szövegbe a magis szó. Ami viszont
a his-t illeti, amit valószínűleg a contraria mellett álló da-
tivusznak kell értelmeznünk, könnyen meglehet, hogy a τοὺς név-
elő hibás τούτοις olvasatának köszönheti létét. - TEREBESSY -.

κ ρ ί σ ι ς = u s u s - Max.II,17: rectus u s u s
coitus i n t e n t i o n e generandae prolis = /90,989 A/

ἡ ὀρθὴ κρίσις τῆς συνουσίας, ὁ σκοπός ἐστὶ τῆς παιδοποιίας.

A diktálás nyomán keletkező másolási hibák iskolapéldája lehet-
ne ez a hely, hiszen nyilvánvaló, hogy Cerbanus χρῆσις-t lá-
tott az előtte fekvő görög szövegben. Érdekes és jellemző, hogy
a fordított elírásra is találunk példát nála, ahol tudniillik
a χρῆσις szót adta vissza iudicium-mal. /A κρίσις korrekt for-
ditása nála mindig iudicium: Max.I,55; 78; II,17; IV,77 - a
χρῆσις -é usus: Max.II,15; III,1; IV,91./ - Visszatérve
tárgyalt példánkhoz, fölmerül bennünk a kérdés, vajon a latin
coitus-a ganitivusznak fogandó-e fel vagy nominativusznak /te-
hát συνουσίας helyett nem olvasott-e συνουσία alakot/, s az
intentione nem a σκοπός-nak σκοπῶ formában való olvasása ré-
vén keletkezett-e? - TEREBESSY 84.

κ ω λ ὶ ω - Ezt az igét Max.IV,66 fordításakor a prohi-

beo-val adta vissza; IV,77-ben azonban - ahol a görögben μή καθαίρομεν ἑαυτοὺς τῶν κωλυόντων ἡμᾶς, καὶ τὸν νοῦν ἡμῶν ἐκτυφλούντων παθῶν /90,1068 B/ - ezt olvassuk: non e-
mundamus nosmetipsos a vitiis, quae p o l l u u n t nos et
mentem nostram excaecant stb. Aligha lehet kétségünk afelől,
hogy ehelyt Cerbanus előtt μολυνόντων állott, nemcsak azért,
mert ez akusztikailag könnyen összetéveszthető a κωλυόντων-
nal, hanem azért is, mert ezt az igét I,44-ben valóban a polluo
igével fordította. Cerbanus szövege egyébként annyira észreve-
hetetlenné teszi a hibát, annyira helyénvalónak látszik benne
a rosszul választott ige, hogy nem csodálkozhatunk kiadóján,
amiért nem vette észre az eltérést.

λ α ν θ ᾶ ν ω - Ezt az igét Max.III,81-ben valódi meg-
felelője, a lateo reprezentálja; miért fordul hát elő két al-
kalommal is, hogy participiális származékát, a λεληθότως-t
a contingo igével hozta kapcsolatba? Max.II,19: C o n t i n -
g i t enim fornicationis daemon lenitate, voluptate surripiens
mentem = /90,989 B/ λεληθότως γὰρ τῇ λειότητι τῆς ἡδο-
νῆς ὑποκλέπτων τὸν νοῦν, és IV,28: interserens verbis c o n -
t i n g e n t e r vituperium = /90,1053 C/ συμπαραμίσχων
τοῖς λόγοις λεληθότως τὸν φόρον. Feltételezhetjük-e,
hogy kéziratóban λελαχότως volt olvasható - vagy csak
ő próbálta ez adverbiumot a λαχχάνω ige participiumával
kapcsolatba hozni?... - TEREBESSY 81 /a második helyet nem
észrevételezi/.

μ ῆ τ ρ α = m a t e r - J.D. I /94,984 C/: ἐν τῇ ἀχράν-
τῃ μήτρᾳ τῆς Παρθένου = 50.s.: in matre purissi-
ma virgine. Vagy Cerbanus figyelmetlenségét kell itt gyanúba
vennünk, vagy pedig számolhatunk azzal, hogy az ő kéziratóban
e szöveg ἐν τῇ ἀχράντῳ μητρὶ, τῇ Παρθένῳ alakban
volt olvasható. - SZIGETI -.

οἰκεύω = i n h a b i t o - Ez az ige Max.I,25 fordításakor nem okozott neki nehézséget: ὁ θεὸς ... τὸν μὲν ἐνάρπτον δοξάζει, ὡς καὶ τῆ ἡνῶμην οἰκεύμενον /90,965 B/ = ...studiosum quidem glorificat utpote sententia p r o p r i - u m f a c t u m. Ezzel szemben J.D. III. egyik mondatát: οἰκεύεται δὲ τὰ ἀνθρώπινα ὁ λόγος /94,993 D/ így adta vissza: i n h a b i t a v i t enim humanis Verbum /82.s./, tehát föltételezésünk szerint οἰκεύεται -t látott, vagy vélt látni maga előtt. - SZIGETI 12.

πᾶντι - Ez az adverbium nem volt ismeretlen fordítónk előtt, Max.IV,6-ban helyesen is értelmezte: ei, qui p r o r s u s est immensus /sc. Deo/ = τῷ πάντῃ ἀπειρώ /90,1049 A/. Egy korábbi fejezetben viszont, I,100-ban, a τούτῳ πάντῃ καταληπτόν αὐτοῦ μόνον, ἢ ἀπειρία -nak /90,984 A/ ezt a fordítását adta: hoc est o m n i i n c o m p r e h e n s i b i l e, e i u s s o l u m i m m e n s i t a s. Tette ezt valószínűleg azért, mert egy korábbi másoló παντί-nak hallotta s írta a szót. - TEREBESSY ezt a hibát nem észrevételezi, pedig még azt is jeleznie kellett volna, hogy ellentét van a καταληπτόν és az i n c o m p r e h e n s i b i l e között /Cerbanus talán ἀκατάληπτον-t olvasott/. Foglalkozik azonban a mondattal a meg nem értett helyek sorában /78. lap/, a folytatása során mutatkozó zavar miatt. Tanulságos lesz tehát ezt is megvizsgálunk; görögül így folytatódik: καὶ αὐτὸ τὸ μηδὲν χινώσκειν, ὑπὲρ νοῦν χινώσκειν. Az egész mondatot így fordíthatnók: "És teljes egészében csak az az egy felfogható öbelőle, ti. a végtelensége; viszont maga a nem-megismerés /ti. hogy Istent önmagában nem ismerhetjük meg/ értelem feletti megismerést jelent." Láttuk, hogy Cerbanus már a mondat elejét is félreértette; TEREBESSY pedig rámutat másik félreértésére, amennyiben Cerbanus a folytatást így adta vissza: et i p s u m q u i

d e m c o g n o s c i t n i h i l, nosse supra mentem. Ennek oka az lehet, hogy ő ilyenféle görög szöveget olvashatott: καὶ αὐτόν τε μήδ' ἐν γινώσκει ...

Π α ρ ρ η σ ί α - Két ízben, a Maximus-fordítás során, helyesen értelmezte ezt a főnevet: I,50-ben fiducia, I,81-ben pedig confidentia a latin megfelelője. Mi lehet oka annak, hogy J.D. I. fejezetének fordításakor ezt a mondatot: τὸν ἄνδρωπον... τὴν πρὸς θεὸν παρησίαν διεκδυσάμενον/94,981 A/ így adta vissza: hominem praesentia privatum? Legvalószínűbb az, hogy kéziratában παρουσίαν volt olvasható, míg az azt megelőző πρὸς θεόν szavak hiányozhattak belőle. - SZIGETI -.

Π ε ί θ ο μ α ι = a c q u i e s c o - Max.III,64: οὐκ ἂν τούτων (ἐπιχειρῶν) καταφρονεῖν εἰς τέλος τεισθῆ /90,1036 C/ = non haec contemnere in finem a c q u i e s c i t. A πείθω fordításai során találkozunk a persuadeo-val /Max.I,37/, a műveltető facio-val /II,90/; a jelen esetben minden valószínűség szerint a παύω passzívumát /παυθῆ vagy παυσθῆ/ látta a görögben. - TEREBESSY 83.

Π ε ρ ι χ ῶ ρ η σ ι ς - Fontos krisztológiai műszó Johannes Damascenus e művében: Krisztus két természetének viszonyát fejezi ki. A következő fordításaival találkozunk: III,84. sor: redditio, IV,42. sor: unio, VII,57. sor: ingressus. A VIII. fejezet 17. sorában feltűnő módon elütő értelmezésével találkozunk: Unitae...sunt secundum personam, et in alterutris d i v i s i o n e m h a b e n t. Föltételezhetjük SZIGETIvel /23. lap 1. jegyzete/, hogy itt περιχώρις-t olvasott Cerbanus, vagyis nem a χωρέω, hanem a χωρίζω származékát látta benne. /V.ö. még: χωρέω! /

Π ο ι ῶ = f a c i o - Nyilvánvaló összekeverése a ποιέω-val - Max.IV,6: Deum...substantiarum f a c t a r u m

conditorem...dicimus = /90,1049 A/ θεὸν οὐ ποιότητων, ἀλλ' οὐσιῶν πεποιωμένων, δημιουργὸν... εἰναίφαμεν-, tehát számolhatunk a szóban forgó participiumnak πεποιωμένων variánsával. - TEREBOSSY -.

πότε = aliquando - Ékezethibából kifolyólag πότε-nek olvasta: J.D. III: Πότε δὲ καὶ δύο τὸν Χριστὸν λέξουσι φύσεν...; /94,992 A/ = Aliquando autem et Christum duarum naturarum esse ostendunt...? /38.s./ - SZICETI -.

σκευάριον = machinatio furandi - Max.II,84: Συνείποντο δὲ τῇ μνήμῃ τοῦ χρυσίου καὶ ἡ μνήμῃ τοῦ βαλλαντίου καὶ τοῦ σκευαρίου καὶ τοῦ κουβουκλείου καὶ τῶν ἐξῆς /90,1012 A/ = ...memoria sacculi et machinationis furandi, cubiculi... A kifejezés első szava /machinatio/ alighanem a σκευώρημα/LIDDELL-SCOTT-JONES: 'fabrication, fraud'/ vagy a σκευωρία /uo.: 'knawery, intrigue'/ variáns olvasatra vezethető vissza, míg a furandi Cerbanus hozzáfűzése lehet gen. explicativusként, hogy szava pontosabban illeszkedjék az 'arany' képzetével indított gondolatsorba. /Lásd ezt megelőzően: impetum fecit...ad furandum = ...ἐπὶ τὸ κλέπτειν/. - Hogy a következő mondatban azután a σκευάριον fordításaként a cubiculum-mal találkozunk, arra enged következtetni, hogy a pásztói kézirat ott sem a σκευάριον, hanem a κουβουκλείον szót ismételte meg. - TEREBOSSY 82.

συμπάχω = maerore gravo - Max.III, 91: Necessarium igitur est...illum /invidentem/ secundum posse non negligere, neque cum vitii malignitate maerore gravare = /90,1045 A/ ... μηδὲ τῇ τοῦ πάθους πονηρίᾳ συναπαχθῆναι. A fordítás alapján arra gondolhatunk, hogy Cerbanus előtt a συμπάχω egyik infinitivusza volt olvasható /συμπάσχειν, συμπάθειν /, vagy hogy ő követte el a tévedést.

/Egyébként mi inkább gravari alakot várnánk./ - TERECESSY 85.

ΤΟΠΙΚΟΣ = amarus - Max.IV,48: μετεωρισ-
μαῶν, ἢ ἄλλω τινὶ τοπικῷ περιστάσῃ /90,1057 D/ = sepa-
ratione vel alia quavis amara occupatione. Föltevéssünk
szerint a görög szöveg másolásakor a kérdéses szó kettéválha-
tott, s τῷ πικρῷ-nak íródhatott. - TERECESSY 85.

ΤΡΑΝΗΣ = amplus - Max.II,6: /mens/ puras et
amplias de eo /Deo/ accipit expressiones = /90,985 B/
καθαρὰς καὶ τρανάς... ἐμφάσεις. Ezt a hibát azzal próbál-
juk magyarázni, hogy a τρανάς helyett Cerbanus τρανάς-t olva-
sott. Igaz ugyan, hogy e melléknév sem fordítható amplus-szal;
mégis, az Apostolok Cselekedeteinek egyik helye /1,18/ megen-
gedi talán ezt a feltevést. LIDDELL-SCOTT-JONES-nál a követke-
zőket olvassuk e hellyel kapcsolatosan: "π. γενόμενος ... fort.
= πρησθεῖς becoming distended". - A melléknév középfokú ad-
verbiúmát /τρανότερον /, amelyet Max.III,33 fordításakor
helyesen disertius-szal adott vissza, IV,77-ben megint csak
amplius-szal fordította: amplius sole rationes de his
videre = /90,1068 B/τρανότερον ἡλίου... ὄρα. Erre is azt a ma-
gyarázatot ajánljuk, hogy szövegében a szó τρανότερον -nak
volt olvasható. -TERECESSY 81; az utóbbi eltérést nem jelzi.

ὑπεύθυνος /εἶναι/ = subici - J.D. I /94,
981 BC/: ἔδει δὲ τὸν (Σωτῆρα)... μὴ τῷ θανάτῳ διὰ
τῆς ἁμαρτίας ὑπεύθυνον (εἶναι) = ...non morti per peccatum
subici /20.s./. Lehetséges, hogy Cerbanus ὑποταγμένον -t
olvassott, de ezúttal talán valószínűbb, hogy csak téves etimo-
lógiával élt, amennyiben a szó jelentését a ὑποτίθημι igével
akarta kapcsolatba hozni. - SZIGETI -.

ὑψηλός = purus - J.D. IV /94,997 C/: καὶ ποτὲ
μὲν ἐκ τῶν ὑψηλῶν μόνον, ποτὲ δὲ ἐκ τῶν ταπεινῶν μόνον

= aliquando quidem ex puris tantum /20.s./. Minthogy a purus több esetben a φίλος visszaadására szolgál Cerbanusnál /Max.I,89; J.D. III,36.s./, föltehető, hogy ezúttal is φιλῶν állott a kérdéses helyen. - SZIGETI 13.

φονεύω = invideo - Amikor Max.IV,90 fordításában ezt olvassuk: cum invideatur ei, pro invidio orat, aligha feltételezzük, hogy hibás. Ha azonban megnézzük a görögöt is - φονευόμενος ὑπερέχεται-, kiderül, hogy φθονούμενος -t fordított a hagyományozott szó helyett. - TEREBOSSY -.

ψυκός = animalis - Cerbanus e szót egyébként phiscus-szal adja vissza /J.D. V,3., 12., 21. és 30. s./. Max.III,5 szövegét viszont - οὐδὲ οἱ δαίμονες φύσει κακοί. ἀλλ' ἐκ παραχρήσεως τῶν ψυκῶν δυνάμεων κακοὶ γέγονασιν /90,1020 A/ - így fordította: ... ex abusione animalium virtutum, mivel minden valószínűség szerint ψυκῶν -t talált kéziratában. - TEREBOSSY 82.

χρησις = iudicium - A κρίσις főnévvel kapcsolatos mondanivalónk során már utaltunk erre az - ott tárgyaltak fordítottjaként jelentkező - elvételre. Itt tehát legyen elég a megfelelő mondatot idéznünk. Max.II,82 /90,1009 C/: ἡ ἐσφαλμένη χρῆσις τῶν νοημάτων = aberrans iudicium intellectuum... - TEREBOSSY -.

χωρέω - A περιχώρησις főnévvel kapcsolatban láttuk, hogy Cerbanus - valószínűleg a görög szöveg másutt és itt is jelentkező itacizmusa miatt - végső soron téves etimológia révén jutott el a görög eredeti hibás értelmezéséhez. Ugyanez vezethette őt tévútra az alábbi két mondat fordításában is: J.D. III,4.s.: neque in inexistenciam divisa est /natura humana Christi/ = /94,988 B/ μήτε... εἰς ἀνυπαρξίαν χωρησάσης illetve VI,44-47.s.: Spatium /χωρίον/ intellectus factus est dei-

tatis secundum personam sibi unitae, sicut videlicet et caro non cohabitans est, quemadmodum hereticorum oberrat opinio: neque enim utique mensuram, dicens, separat =

/94,1005 B/ ... οὐ γὰρ ἂν μεδιμναῖον ... χωρήσει διμέδιμνον.

Mind a két esetben az itacizmus befolyására gyanakodhatunk /χωρησάσης>χωρισάσης és χωρήσει>χωρίξει/, vagyis arra, hogy Cerbanus mindkét esetben a χωρίξω ige alakjaival találkozott az adott kéziratban. Ezt csak megerősíti az a tapasztalatunk, hogy a Maximus-szövegnek mindazon helyeit, ahol csakugyan a χωρίξω szerepel, separo-val vagy divido-val fordította /I,3:

χωρίξει = separat; I,29: χωρίσαντες = separantes; I,33: χωρισθείς = separata; II,3: χωρίσαντα = separatam^{/22/}; II,29: χωρίζοντες = separantes, háromszor; uo.: κεχώριεται = dividitur/.

Ez a hiba vált okává annak, hogy a második példánk második mondatának alanyát /μεδιμναῖον/ tárgyként fordította, tárgyat pedig /διμέδιμνον/ elhagyta. Pontosabban szólva: nem ő tette ezt, hanem a görög szöveg egyik korrektora végezhette el ezt az átalakítást, akit egyfelől az itacizmus vezethetett félre, s aki - másfelől - nem ismerte ennek a közmondásnak ugyan-csak Johannes Damascenusnál megőrzött teljesebb változatát: οὐ μεδιμναῖον ἀγγεῖον χωρήσει διμέδιμνον /contra Manich.I,25 = 96,1529 C/ ^{/23/}. - SZIGETI 10 és 17.

Felsorolásunk végén még egy olyan példát szeretnénk idézni a kézirati variánsra visszavezethető eltéréseket illetően, amelyet az alfabétikus rendbe nem tudtunk beilleszteni. Előre meg kell jegyeznünk, hogy olyan "pontatlanságról" van szó, mely egy szabadabb, a szöveg szószerinti visszaadásához nem ragaszkodó fordítói gyakorlatot szem előtt tartva nem érdemelne említést, sőt hiba lenne észrevételeznünk. Dolgozatunk elején azonban utaltunk már Cerbanusnak ettől a modernebb fordítói esz-

ménytől való - de kora gyakorlatát tekintve valószínűleg még-
is csak korszerűnek mondható - távolállására^{/24/}, s meggyő-
ződhattünk erről a nagy számban idézett példák kapcsán is. -
Ennek előrebocsajtása után idézzük most már utolsó ilyen ter-
mészetű példánkat. J.D. I,45.s.: M a g n u m enim est fieri
Deum hominem = /94,984 B/ Τί γὰρ μείζον τοῦ γενέσθαι...

Az a gyanúnk, hogy a pásztói kéziratban e szavakkal kezdődött:

Ἔστι γὰρ μείζον (μέγα) τὸ γενέσθαι ... -

SZIGETI -.

Megvizsgáltuk az eddigiek során Cerbanus fordításainak 6. §
azokat a - görög szövegtől eltérő - helyeit, amelyek alkal-
masnak látszottak annak megállapítására, hogy az általa használt
pásztói görög kézirat hol s miben térhetett el /vagy indított
legalább is eltérő olvasatra/ a ma ismert s egyelőre alapul
veendő kiadás szövegeitől. Láttuk, hogy a szövegződések - kü-
lönösen az esetvégződések - hibás olvasata gyakran vezetett
egy-egy mondat szerkezetének eltorzulásához is. Más esetekben
pedig különböző okok /itacizmus, etacizmus, ékezet- vagy írás-
jel-csere, betűcsere vagy -kiesés, hibás összeírás vagy külön-
írás s ezek kombinációja/ folytán a fordítások szóállományában
keletkeztek olyan változások, melyek megint csak a tartalom
megváltozását, olykor a mondat szerkezetének átalakulását is,
magukkal hozták. Nem állítjuk, hogy az adott magyarázatok -
hogy tudniillik a pásztói kézirat a kikövetkeztetett variánst
tartalmazta - minden esetben száz százalékos értékűek; azt
is meg kell mondanunk, hogy igen sok eltérés értelmezését meg-
sem kíséreltük, holott ezekkel részben a kiadók jóvoltából,
részben a magunk részletes összevetése során szembe kellett
néznünk: csak a megoldást kínáló esetekkel foglalkoztunk. Ugy
hiszünk, nem szabadon, hanem...

b/ Kisérlet Cerbanus eredeti latin szövegének rekonstruálására

7. §

Már említettük, hogy Cerbanus fordításai nem maradtak ránk eredetiben, hanem csak későbbi másolatokban, mégpedig olyanokban - mint látni fogjuk -, amelyeket sok, olykor igen súlyos másolási hiba terhel. A latin szövegek kiadóinak nem egy javítása mutatja, hogy ezeknek az elírásoknak egy része viszonylag könnyűszerrel szanálható volt, mint például J.D. I,33. sorban a simile könnyen volt javítható similem-mé, 41. sorban a humiliatis humiliatus-szá, Max. I,36-ban a sit fit-té, II,41-ben a voluntatem voluptatem-má, vagy hogy egy bonyolultabb esetet is idézzünk, IV,58-ban a Qui aversis, scientia est impassibilitas et humiliatio, sunt quibus nullus videbit <Dominum> mondat Via adversus scientiam est impassibilitas et humiliatio, sine quibus nullus videbit <Dominum>-má. Hasonló példákat mind a két kiadásból hozszan idézhetnénk. De már a felsoroltak is meggyőzhetnek bennünket annak fontosságáról, hogy a ránk hagyományozott latin szöveget kritikával kezeljük, és hogy e kritikát a görög eredeti állandó szem előtt tartásával gyakoroljuk.

Mi most az alábbiakban a latin verzióknak azokat a helyeit vesszük vizsgálat alá, amelyeket kiadójuk nem tudott megnyugtatóan javítani. Minden helyet mi sem vagyunk képesek kellőképp tisztázni; de reméljük, hogy a következőkben javasolt megoldások és javítási kísérletek mégis csak közelebb visznek bennünket egy korrektebb, Cerbanus eredetijét jobban megközelítő szöveg kialakításához. Módszerünk minden esetben az, hogy olyan alakot vagy szót feltételezünk az eredetiben, ami inkább megfelel a görögnek, ugyanakkor paleográfiailag nehézség nélkül magyarázható a belőle keletkezett romlott forma.

Foglalkozzunk először a Johannes Damascenus-fordítással.

II,2-5.s.: Sed ex Juda natum fuisse Dominum nostrum...

manifestum est, ex qua utique tribu nullus altari incensum posuit,
quemadmodum dicit Apostolus, de quo certius posterius doce-
bimur. A görögben szereplő ἐροῦμεν alapján valószínűnek
tartjuk, hogy Cerbanus docebimus-t, esetleg dicemus-t vagy dis-
seremus-t irt. - SZIGETI -.

II,15-16.s.: Per optationem autem sanctae Virginis Spiri-
tus Sanctus praevenerit in ipsam. Szinte biztosra ve-
hetjük, hogy Cerbanus fogalmazásában pervenit vagy supervenit
állott a görög ἐπιῆλθεν fordításaként. - SZIGETI -.

III,43-45.s.: Quoniam autem unam hominum naturam esse di-
cimus, sciendum est, quod non consideranter ad
animae et corporis rationem hoc dicimus. A consideranter ad
konstrukció eleve arra indít, hogy hibásnak minősítsük; az οὐκ
ἀφορῶντες εἰς τὸν... λόγον pedig kétségtelenné teszi,
hogy Cerbanus valójában considerantes-t irt. - SZIGETI -.

IV,9-12.s.: Accipitur autem hoc nomen, Deus, et in personis,
sicut particulari omni accepto quod est univ-
ersali omnis nomen, sicut quando dicit scriptura:
Propter hoc unxit te Deus, Deus tuus. Ecce enim Patrem et Filium
ostendit. SZIGETI is jelzi ehelyt, hogy a latinnal valami nincs
rendjén, de megoldással nem szolgál. Nézzük meg a vonatkozó gö-
rög mondatot: λαμβάνεται δὲ/sc. "θεός"/ καὶ ἐπὶ τῶν
ὑποστάσεων, ὡς τοῦ μερικωτέρου δεχομένου τὸ
τοῦ καθολικωτέρου ὄνομα /94,997 A/, vagyis "az 'Isten'
név használható a szentháromsági személyekre vonatkoztatva, amikor
is az alsóbb kategória az általánosabbnak a megnevezését veszi
fel". Ugy hisszük, Cerbanus is így értette s ennek megfelelően
fordította a mondatot, melynek helyes formája ez kellett legyen:

...sicut particulariori accepto /helyesen: accipiente^{/25/} / quod est universalioris nomen. A másoló azonban már nem értette a mondatot, s ezért keze alatt a középfok képzője elszakadt melléknevétől s omni, illetve omnis alakban önállósult.

Az V. fejezet vége többszöri torzulást is szenvedett. Így 34-37.s.: Quae /ti. a számlált mennyiségek/ uniuntur quidem, quod quinquaginta lapides habet hic murus, quae autem dividuntur, quod quinquaginta lapides positi sunt in humo ista. A quod kötőszó értelmetlen, hiszen nyilvánvalóan olyan mondatot vezet be mind a két esetben, ami az állítás példaszzerű megvilágítására szolgál. A görögben ὡς ὅτι vezet be e mellékmondatokat, s nagyon valószínű, hogy Cerbanus eredetileg quando-t vagy quomodo-t irt. - SZIGETI 15.

A következő mondatban /37-40.s./ ismét: Et quae uniuntur quidem, ut quoniam /ὅτι/ duae naturae sunt in pruna, ignis dico et ligni; quae dividuntur autem, quod /ὅτι/ natura ignis altera est, ligni altera, alio modo veniente aut dividente ipsa. A kötőszókból mutatkozó zavarra ezúttal csak utalunk, figyelmünket a kiemelt szóra összpontosítjuk. Ha nem tudnók is, hogy a megfelelő helyen a görög ἐνοῦντος -t ír, akkor is kézenfekvő lenne a veniente-nek - a dividente ellentétjeként - uniente-re való javítása. - SZIGETI -.

A befejező mondat /40-45.s./ a teljes zavar benyomását kelti bennünk; a megfelelő görög szöveg a következő /94,1001 B/: Ὡς περ τοίνυν ἀδύνατον τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς θεότητος ... μίαν ὑπόστασιν εἶπεν διὰ τὸ μὴ σύγχυσιν καὶ ἀφανισμόν τῆς τῶν ὑποστάσεων διαφορᾶς ἐργάσασθαι, οὕτω καὶ τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ... ἀδύνατον μίαν φύσιν εἶπεν, ἵνα μὴ ἀφανισμόν καὶ σύγχυσιν καὶ ἀνυπαρξίαν τῆς αὐτῶν διαφορᾶς ἐργασώμεθα. Cerbanus szövege pedig így fest

/zárójelben SZIGETI javításaival/: Sicut igitur impossibile est tres personas deitatis...unam personam dicere propter id, quod non sit^{/26/} confusionem et immanifesta personarum differentia /e/ operari, sic et duas Christi naturas ...impossibile est unam naturam dicere, ut non immanifestam /immanifesta/ et confusam /confusionem/ et non existentiam ipsarum differente /differentiae/ opinemur. Nehéz e mondat hibáiról véleményt nyilvánítani. Lehetséges, hogy az első rész immanifesta personarum differentia kifejezése eredetileg tárgyasetben állott, amire a második rész párhuzamosan szerkesztett kifejezése következtetni enged; a második rész confusam szavának confusionem-re történő javítása már csak azért is helyes, mert Cerbanus ezzel a főnévvel élt másutt is a συγχυσις visszaadására /J.D. I,11.s., V,42.s./, a differre, főleg pedig az immanifestam kijavítását már meggondolandóbbnak tartanók. Egy helyen azonban egészen biztos, hogy a ránk hagyományozott szöveg romlott, ugyanakkor a javítás is kézenfekvő: az opinemur szónál. Lehetetlen ugyanis, hogy Cerbanus az ἐργασώμεθα fordításakor ne tudta volna azt, amit az ἐργάσασθαι -nál még tudott! Így teljes joggal javíthatjuk e szót operemur-ra.

VI,21-23.s.: dicimus omnem et perfectam naturam deitatis in una ipsius persona unitam esse omni humanae naturae. Aligha gyanakodnánk másolási hibára, a görög azonban eligazít: ...ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων /94,1004 B/. Feltételezhetően personarum állt Cerbanusnál. - SZIGETI -.

A Maximus-fordítás elején, annak előszavában találkozunk durva, de könnyen javítható másolási hibával. A szerző az alkalomhoz illő fordulattal háritja el magától az esetleges elismerést: Πλὴν γινώσκω ἢ σὴ ἀγνωσύνη, εἴ τι οὐδὲ

ταῦτα εἰσι τῆς ἐμῆς γεωργίας διανοίας /90,960 A/.

Cerbanus jelenlegi szövegezésében igen különös fordítást kapott ez a mondat: Verumtamen cognoscat sanctitas tua, quod neque istae meae sunt a g r i c u l t u r a e m e r i t i s. Az agriculturae kétségtelenül a fordító hibájából került be mondatunkba: tudniillik összetévesztette a γεωργίον /='valaminek a termése, gyümölcse'/ többesét a γεωργία -val; a meritis viszont banális elírás szülötte mentis helyett. - TEREBOSSY 79.

I,15-ben a caritas odium in homine penitus non sustinet /τοῦ εἰς ἀνθρώπων μίσους/ eredetileg minden valószínűség szerint caritas odium in hominem penitus non sustinet-nek íródott. - TEREBOSSY 80.

I,48: in divinam caritatem venit in gratiarum actione = εἰς τὴν θεῖαν ἀγάπην καὶ εὐχαριστίαν ἔρχεται /90,969 B/. Noha a megváltozott szórend óvatosságra int és elképzelhetővé teszi, hogy ehelyt a görög szövegben is lehetett eltérés, mégis meg merjük kockáztatni azt a föltevést, hogy Cerbanus ...et /in/ gratiarum actionem-et irt. - TEREBOSSY -.

Az I. centuria 100. fejezetének egy mondatával kapcsolatban - többek között - itacisztikus szövegromlásról beszéltünk /a 25. lapon a πάντη adverbiumnál/. Ezúttal még egyszer foglalkoznunk kell ezzel a mondattal, mert könnyen lehetséges, hogy mind a görög szöveg, mind Cerbanus fordítása ezt az egy szót illetően helyes volt: elképzelhető, hogy ő hoc /illetve hec: lásd TEREBOSSY apparátusában a 22. lapon, hozzá 12a jegyzetünket is! /est omnino comprehensibile, eius solum immensitas formában adta vissza a görögöt. Nincs ugyanis komolyabb akadálya annak a föltevésnek, hogy az omnino a másolás során torzult csak el omni in- né, s ez az in vált a comprehensibile fosztóképzőjévé.

A II,27 ezzel a mondattal zárul: Οὗτος γὰρ ἐν ἀνθρώποις μέγας θεολόγος, ὁ τούτων τοὺς λόγους καὶ ποσῶς ἐξευρίσκειν /90,992 D/, a latin kiadásban: Hic est enim magnus theologus in omnibus, qui horum licet quantulumcumque adinvenit. Nem lehet kétséges, hogy a másoló a hominibus szót olvasta vagy hallotta rosszul /ld. még II,68/. - TEREBOSSY 81^{/27/}.

Könnyen javítható a II,40 következő szövege: dum causae absconduntur = τῶν αἰτιῶν ἀποκρυπτομένων /90,997 B/. Cerbanus ugyanis minden bizonnyal absconduntur-t irt. - TEREBOSSY 81.

II,50: Non qui non diligit aliquem, iam omnino et odit illum; neque rursus qui non odit, iam omnino et diligit, sed potest tandem inter utrumque se habere circa eum, hoc est: neque diligere, neque odisse = ... Ἄλλὰ δύναται ὡς μέγος εἶναι πρὸς αὐτόν· τουτέστι, μήτε ἀγαπᾶν, μήτε μισεῖν /90,1001 A/. Cerbanus föltételezhetően tamquam szóval adta vissza a ὡς-t. - TEREBOSSY -^{/28/}.

II,55: Ovium enim rationem obtinent cogitationes, quae sub montibus /kézirat: sub motibus; 90,1001 D: ἐπὶ τὰ ὄρη / cogitationum a mente pascuntur. Cerbanus itt valószínűleg super-t irt, s ez csak a másoló kezén cserélődött fel a sub-bal /v.ö. I,85-ben kétszer: ἐπὶ τὴν γῆν = super terram/. - TEREBOSSY 82^{/?/}.

II,56: Studiosus vero continet et prohibet eam /sc. mentem/ a vitiosis, imaginationibus et impetibus = ... ἀπὸ τῶν ἐμπαθῶν φαντασιῶν καὶ ὀρμῶν /90,1001 D/. Az eredetiben föltehetőleg a vitiosis imaginationibus et impetibus állott. - TEREBOSSY -.

II,68: cenodoxi /sc. mens imaginatur/ ex omnibus honores = ... τὰς ἐξ ἀνθρώπων τιμὰς /90,1005 C/. Mint

II,27-hez adott megjegyzésünkben, itt is azt állítjuk, hogy Cerbanus hominibus-t irt. - TEREBOSSY -.

II,93: Hic /sc. Christus/ in morte factus, mortificatum reum ad vitam reduxit. Aligha hinnők el, hogy e szövegben hiba van. A görög azonban ezt mondja: ... τὸν νεκρωθέντα πάλιν εἰς τὴν ζωὴν ἐπανήγαγεν /90,1016 C/, amiből arra következtethetünk, hogy Cerbanus eredetileg iterum-ot irt, s másolója olvasta ezt reum-nak. - TEREBOSSY -.

III,14: Ne infirmioribus hominum temetipsum praepondera /παράμετρεi !/, sed mandato caritatis magis extende /παράτεινον !/. Illis quippe praeponderans, in foveam propriae seductionis incidis; hinc autem extendens in altitudinem humilitatis proficis. Bármennyire rossznak tünik is fel szóhasználata, a τῆ δὲ παρατείνων alapján nyugodtan állithatjuk, hogy Cerbanusnál huic állott. - TEREBOSSY -.

III,17: Tres sunt causae dilectionis opum: voluptatum amicitia, vana gloria, infidelitas vel incredulitas /ἀπιστία - Cerbanus itt bizonytalankodott!/, senior autem duabus infidelitas consistit = ... Χαλεπωτέρα δὲ τῶν δύο ἡ ἀπιστία καθέστηκεν /90,1021 A/. Világos a másoló tévedése: Cerbanus uyanis saevior- /seuior^{/29/}-/-t irt. - TEREBOSSY 83.

III,20: Omnes vitiosae cogitationes aut concupiscibile animae incitant, aut irascibile exturbant, et ex hoc contingit mentem caecutire ad spiritalem contemplationem et ad orationes a volatione peregre profectam /a kéziratokban: profectum/. Sajnos a kiadó által eszközölt javítás nem tette érthetőbbé a mondatot. Mielőtt azonban más megoldást javasolnánk, nézzük meg a görögöt: ... καὶ ἐκ τούτου συμβαίνει τὸν νοῦν οφθαλμιάσαι πρὸς τὴν πνευματικὴν θεωρίαν, καὶ τὴν τῆς προσευχῆς ἐκδημίαν /90,1021 B-C/. Ezúttal elsősorban nem a paleográfián fordul meg a dolog, hanem azon,

hogy Cerbanus az ἐκδημία szót szokványosan, nem pedig a szövegnek megfelelő speciális jelentésében értelmezte. E főnév általános jelentése ugyanis csakugyan 'külföldre menetel, külföldön tartózkodás' /LSJ 1: going or being abroad/, aminek az avolatione peregre profectus /igy a nominativuszban!/ - bármily furcsa körülírás is - tökéletesen megfelel; e ponton tehát TEREBESSY javítását el kell vetnünk. Ugyanakkor azonban nem tudunk mit kezdeni az orationes-szel. Ha azonban a προσευχῆς -t nézzük, könnyen belátható, hogy Cerbanus itt orationis-t irt, s az ad-hoz tartozó akkuzativusz pedig a profectum /29a/. - TEREBESSY 83.

III,45: scientia vero /sc. est/ propter cognoscentem; cognoscens autem propter eum, qui in cognoscente cognoscitur, et supra scientiam cognoscentem = ... εἰ δὲ γινώσκων διὰ τὸν ἀγνώστου γινωσκόμενον, καὶ ὑπὲρ γινώσκων γινώσκοντα /90,1029 B-C/. Ezt a hibát is csak az értelmetlen másolás eredményezhette: Cerbanus nyilván incognoscenter-t irt. - TEREBESSY 83.

III,82: Qui vero resistit /sc. medicinalibus antidotis/, nescit quid hic mercetur, neque quid hinc utilitatis consecutus habebit = /90,1041 C/ ... οὐδὲ τί ἐντεῦθεν ὑνησόμενος ἀτελεύσεται. A consecutus nem éppen kifogásolható ugyan, mégis fölmerül a kérdés, nem irt-e Cerbanus eredetileg consecuturus-t. A habebit azonban nem jó, nem felel meg az ἀτελεύσεται -nak, viszont létrejöttét magyarázhatja az a tény, hogy aki diktálás után másolt, az így hallotta a szót abibit helyett, amit Cerbanus eredetileg írhatott. - TEREBESSY -.

III,83: Vana gloria et avaritia alterutrum sunt generativae /a kéziratban: generativa/. A görögben ἀλλήλων áll, s föltételezhető, hogy Cerbanus is eredetileg alterutrarum-

ot irt. - TERECESSY -.

III,99: Mens...iudicii contentivam scientiam a Deo accepit, sicut hominibus videre licet = /90,1048 A/
... ὡς ἐν ἀνθρώποις δέ φημι. Az előljáró elsikkadhatott a görögből éppúgy, mint a latinból, a másolások során. A videre licet-ről azonban nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy Cerbanus videlicet-nak írta. - TERECESSY 85.

IV,2: Aut quomodo non obstupescit /sc. mens/ animadvertens, quomodo aut unde rationalis et intellectualis facta est substantia et quattuor elementa, ex quibus corpora, cum nulla materia perexistit horum generationis? = /90,1048 B-C/ ...
μηδεμιᾶς ἕλης τῆς τούτων προῦπαρξάσης γενέσεως; - Ugy hisszük, a kérdéses szóról minden nehézség nélkül állítható, hogy Cerbanusnál praeexistit /preexistit/ formában állt. /Lásd a 4. fejezetet a következő példában!/ - TERECESSY -.

IV,4: Ex aeterno in semetipso conditur /Δημιουργός/ eorum quae sunt praeexistere /προϋπάρχουσαν/ scientiam, quando voluit, essentiavit et promisit. A conditur szó esetében még sajtóhibát is hajlandók vagyunk feltételezni - mindenesetre biztos, hogy Cerbanus conditor-t irt. Másfelől, a praeexistere mutatja, hogy a IV,2. fejezethez irt megjegyzésünk helytálló; mostani előfordulásához annyit kell mondanunk, hogy az eredetiben szinte biztosan praeexistentem állott. - TERECESSY -.

IV,21: Quae separant ab amicorum caritate, sunt haec: non videre vel non videri... = /90,1052 C/
... τὸ φθονεῖν ἢ φθονεῖσθαι. Feltételezhetjük-e Cerbanusról ezt a durva félreértést? Sokkal valószínűbb, hogy a másoló - aki nem sokat gondolhatott a szöveg értelmével - az invidere vel invideri szavakat rosszul olvasta. - TERECESSY 85.

Ugy véljük, hogy a fent javasolt korrekciók, illetőleg a latin szöveg eredeti fogalmazványának rekonstrukciójára tett kísérletek javarészt teljesen helytállóak, de legalább is komolyan számbavehetőek. Arra vonatkozólag mindenesetre jó érvet szolgáltatnak, hogy Cerbanus korántsem végzett olyan rossz munkát, mint amelyet a jelenleg használatos szövegek alapján tulajdoníthatnánk neki. További kézirati kutatások esetleg pozitív módon is igazolhatnák ezt, amennyiben sikerülne olyan másolatra bukkannunk, amelyik helyesebb szöveget tartalmaz a ma ismertnél. Ugyanez vonatkozik természetesen a görög szövegre is, mert láttuk: nyomós filológiai érvek szólnak amellett, hogy egy sereg eltérés a latin és a görög szöveg között ez utóbbi hibáira vezethető vissza, amelyekért a fordító nem vonható felelősségre.

Végezetül talán szabad dolgozatunknak arra a szerény eredményére is rámutatnunk, hogy nemcsak magyarázatot igyekeztünk keresni Cerbanus fordításainak némely "pontatlanságaira", hanem - annak ellenére, hogy SZIGETI és TEREBOSSY igen gazdag jegyzetanyagban tárta fel ezeket - 52 olyan esettel is foglalkoztunk, ahol a kiadók rendellenességet nem regisztráltak.

J e g y z e t e k

/1/ Translatio Latina Ioannis Damasceni /De orthodoxa fide
l. III. c. 1-8./ saeculo XII. in Hungaria confecta. Scripsit et textum
edidit REMIGIUS L. SZIGETI. Budapest 1940. /Magyar-görög Tanulmá-
nyok 13./, illetőleg Translatio Latina Sancti Maximi Confessoris
/De caritate ad Elpidium l. I-IV./ saeculo XII. in Hungaria con-
fecta. Scripsit et textum edidit ANDRONICUS B. TEREBESSY. Budapest
1944. /Magyar-görög Tanulmányok 25./

/2/ A magyar irodalom története 1600-ig. A magyar irodalom
története I. Budapest 1964. 50.

/3/ A kiadók - SZIGETI i.m. 23, TEREBESSY i.m. 3 - nyo-
mán elfogadta ezt NORAVCSIK GYULA The Role of the Byzantine Church
in Medieval Hungary című tanulmányában: The American Slavic and
East European Review 6 /1947/, 146 [= Studia Byzantina, Budapest
1967, 336/. Ugyanő mondja azonban A. PELZER nyomán /Revue d'hist.
ecclés. 43 (1948), 384-385/, hogy Cerbanus "velencei klérikus"
volt, "akiről tudjuk, hogy a XII. század huszas éveiben több évet
töltött a konstantinápolyi császári udvarban" /Bizánc és a ma-
gyarság. Budapest 1953, 101/. Ezt a még bizonyításra váró fel-
tevést láttuk legutóbb FEHÉR M. JENŐ könyvében: Középkori magyar
inkvizíció. Buenos Aires /1967/, 460.

/4/ Egyetemes Philologiai Közlöny 64 /1940/, 214-215.

/5/ Moravcsik Gyula volt szives felhívni figyelmemet az
alábbi tanulmányokra: N.M. HARING: The first traces of the so-
called Cerbanus translation of St. John Damascene, De Fide Or-
thodoxa III, 1-8. Mediaeval Studies 12 /1950/, 214-215; E.M.

BUYTAERT: The earliest Latin translation of Damascene's De orthodoxa fide III, 1-8. Francisc. Studies 11 /1951/ n. 3/4., 49-67; ugyanő: John Damascene, De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus. Franciscan Inst. Publications. Text Series 8. Löwen, E. Nauwelaerts, 1955.

/6/ Mindkét görög szöveg csak a MIGNE-féle Patrologia-sorozatban hozzáférhető, Series Graeca vol. 94, col. 981-1016 / = J.D. /, illetőleg vol. 90, col. 960-1073 / = Max. /.

/7/ Hogy mikor van dolgunk valóságos hibával vagy variáns-sal, és mikor csupán virtuálissal, ezt csakis annak a pásztói kéziratnak az ismeretében dönthetnők el, amelyet fájdalommal nélkülözünk. Különb. e kérdés sok esetben el nem dönthető voltára többször is figyelmeztet S. LUNDSTRÖM sok haszonnal forgatott munkája: Übersetzungstechnische Untersuchungen auf dem Gebiete der christlichen Latinität. Lund 1955.

/8/ Föltételezhetjük, hogy fordítás közben glosszáriumot használt. Ezzel is magyarázhatnók, hogy miért nyúlt olykor a görög szónak ugyan megfelelő, a szövegösszefüggésbe azonban bele nem illő latin szóhoz. Ez a glosszárium a Vulgáta-fordításnak erős befolyását mutathatta föl. Külön részletes elemzést is érdemelnének a cerbanusi fordítások szókincsük - különösen a szókincs és a Vulgáta kapcsolata - szempontjából.

/9/ A fejezetet római számmal jelöljük; az idézett szöveg-rész sorszámát SZIGETI kiadása szerint adjuk meg. - A Maximus szöveg idézeteiben a római szám a centuriára, az arab szám a fejezetre utal.

/10/ Minden megtárgyalásra kerülő helynél jelezzük, hogy a kiadók - SZIGETI illetve TEREBOSSY - jelzik-e az eltérést, és van-e megjegyzésük hozzá.

/11/ A ὑφ' ἐν = sub uno fordítás értelemzavaró szószerintiség; de nem az itt tárgyalt jelenségek körébe tartozik.

/12/ I.m. 12.

/12 a/ Ezért kissé félrevezető a latin szövegkiadások klaszszicizáló írásmódja; a fotokópiás mellékletek mutatják, hogy mind az admonti, mind a reuni kódex mellőzte a diftongusok írását.

/13/ LIDDELL-SCOTT-JONES: Greek-English Lexicon, s.v. εἰμί
A VI.

/14/ J.D. I, 52-53.s.; III, 53-54.s.; 56-57.s.

/15/ A διαλάμπω fordítását még jelentésbeli elcsúszás is terheli, hiszen ez intranszitiv ige, s visszaadni a tranzitív illustro-val nem szerencsés.

/16/ Utaltunk erre a 8. jegyzetben. - Nagyon tanulságos egyébként szöszedet-szerűen összeállítani Cerbanus szókincsét; ez a gyűjtemény valóban igazolja azt, hogy fordítónk alig élt szinonim megoldásokkal.

/17/ Ez a törekvés valósul meg LUNDSTÖM idézett munkájában, jóval nagyobb számú példa vizsgálata alapján.

/17 a/ Hasonlóképp magyarázható egy quoniam /és vele egy mellékmondat/ megjelenése J.D. I-ben /94, 981 A/: οὐ παρεῖδεν (τὸν ἄνθρωπον ὁ θεὸς) ὁ συμπάσης, ὁ τὸ εἶναι δοῦς καὶ τὸ εἶναι χαρισάμενος = ...quoniam esse dans bene esse largitur /8.s./. Cerbanus alighanem ^{cl} ὅτι-t látott kéziratában /a largitur az eredeti largitus másolási hibájaként keletkezett; ez utóbbi is még jól megfért volna a quoniam-mal/.

/18/ Noha a központozási hibából fakadó eltérések módszeres vizsgálatába itt nem bocsájtkozunk bele, megjegyezzük, hogy

ez a mondat ilyen természetű problémát is felvet: az ἐξ αὐτῆς kifejezés a προσλαμβόμενος -hoz tartozik, Cerbanus fordításából azonban - amikor ő az ex ipsa után szűrta be az est-et - világosan kitűnik, hogy az ἐσαρκώται-jal összetartozónak vélte, szórendjét s központozását is eképpen alakítva.

/19/ A Vulgáta szerint: Vir erat in terra Hus.

/20/ Lukács idézett helyén εἰς χώραν μακρὰν áll.

/21/ Annál is inkább feltűnő, hogy LAMPE: A Patristic Greek Lexicon. Oxford 1961-1968, ezt az igét egyáltalán nem regisztrálja.

/22/ Ez esetben Cerbanus elvétette a genus-t: a görögben /90,984 c/ Τὰ μὲν τὰ ἄλη τοῦ νοῦ κρατοῦντα... αὐτὸν... τοῦ Θεοῦ χωρίσαντα áll, az aktiv participium tehát az alanyra vonatkozik; Cerbanus viszont a tárggyal kapcsolta össze: Vitia quidem tenentia mentem...eam...a Deo s e p a r a t a m. Ezt és az ilyenfajta tévedéseket az ő rovására írhatjuk; dolgozatunkban azonban ezekkel nem foglalkozunk. /TEREBESSY nem észrevételezi./

/23/ Lásd: LAMPE i.m. s.v. μεδιδυμῶτος.

/24/ 3. sk. lap. - Nem tudjuk, hogy a velencei Cerbanus csakugyan elkészítette-e Isidorus vértanú passiójának latin nyelvű fordítását, amelyre vonatkozólag PELZER idézi az ő ígérletét /i.h./. Ha e fordítás elkészült és fönmaradt volna, döntő bizonyossággal szolgálhatna a fordító személyének azonosságára vagy különbözőségére vonatkozólag, s megkönnyitené ítéletünket abban a kérdésben is: csakugyan kora színvonalán állt-e a mi Cerbanusunk a maga fordításaival.

/25/ A δεχομένου -t persze tévesen vette Cerbanus passzívumnak!

/26/ Ez kétségkívül Cerbanus ügyetlen megoldása, v.ö. J.D. I, 52-53.s., a III. fejezetben háromszor is!

/27/ De nem jelzi, hogy a horum után kimaradt a λόγους szó fordítása!

/28/ Viszont pontatlannak minősíti az inter utrumque kifejezést, holott ez pontosan megfelel a μέσος körülírásának.

/29/ Lásd a 12a jegyzetet.

/29a/ Az ἐκδημία itt a misztika műszava, v.ö. LAMPE b: "in prayer, flight of mind to God".

Kedves Professzor Ur!

Kérésednek s ígéretednek megfelelően egybevettem a Münchenben talált kézirat szövegét a Terebessy-féle kiadás-sal, és elvégeztem azt a kontrollt is, melynek célja megállapítani: mennyiben erősíti vagy gyengíti e müncheni kézirat dolgozatom eredményeit.

A kéziratot a Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis /München 1894²/ a 2550. szám alatt tartja nyilván, s XII. századnak mondja. 132 foliót tartalmaz. Tartalmát a következőképpen írja le: f 1: Ambrosii de officiis ministrorum libri III; f 77: Maximi philosophi et monachi /Constantinopolitani/ liber ad Elpidium de caritate. Cf. ed. Combefis I, 394; f 106: Cassiodori senatoris liber de anima; f 126^b: Notheri /Notkeri cenobitae S. Galli/ lib. de illustribus viris qui sacras scripturas exponebant, scriptus ad Salomonem discipulum suum, postea Constantiensem episcopum.

A kézirat - melyet adandó alkalommal Maróti Egonnal fogok elküldeni - igen jól olvasható. Mindössze egy helyen nem tudtam biztosan kiolvasni: a f 101^b-n, a IV. centuria 32. fejezetében /Terebessy ed. p. 58. alja/ a perurgeas szó esetében.

Ami már most a dolgozatommal való összevetés eredményeit illeti, ezeket rövidre fogva az alábbiakban foglalhatom össze.

8. 1.: I 66: M /= müncheni kódex/ contra illam; tehát föltételezésemmel ellentétben a κατ' αὐτοῦ /sc. μέρους / hagyományos olvasat bizonyított. /Mellesleg M az id est közbevetést sem tartalmazza, a görögnek megfelelően./

10. 1.: III 24: M Hec igitur deum cognoscit. Megállapításhoz ez annyiban érinti, hogy e variáns alapján Αὐτῆ... olvasatra következtethetünk, mivel az állitmányt singularisban hozza.

12-13. 1.: III 53: M Sicut corpus habet mundum res, ita et mens habet mundum cogitationes. Ez azt bizonyítja, hogy a görög szöveg hibátlan volt e helyen, a hiba a latin szöveg másolásakor keletkezhetett.

13. 1.: III 58: M Et sicut illorum viciosioribus...
videntur... A romlás tehát nem a görögben, hanem a latinban
keletkezhetett. /Mellesleg M az első mondatban is pontosabb
A és R szövegénél: Sicut parentes corporum [τῶν σωμάτων]
affectum exhibent.../

15. 1.: IV 27: M in eandem salutarem caritatem facile
reverteris. A σωτηρίαν tehát nem maradt fordítatlan,
nem is volt rosszul olvasható; a kiesés A és R szövegében
- vagy egyik előzményükben - jött létre.

22-23. 1.: III 70: Magyarázatom csak részben igazoló-
dik, minthogy A és R aut szava helyén M-ben a καί-nak meg-
felelően et áll. /Érdekes, hogy az ἐκτροπή A és R-ben
conversio-val van visszaadva, míg M-ben eversio-val./

23. 1.: II 77: Nagyon tanulságos M-ben a tárgyalt mondat
alakulása: Bona est scientia nature /mint R-ben!/, similiter
autem et sanitas, sed contraria multis super hec profuerunt
- s a kiemelt szók fölé írva: vel magis his. Ez a szövegezés
látszik eredetibbnek, ami azután A és R szövegében kontami-
nálódott.

24. 1.: II 19: M itt is contingenter adverbiumot tartal-
maz, mint ahogyan - A és R-rel egyezően - IV 28-ban. Ér-
demileg ez nem másítja meg föltételezésemet.

25-26. 1.: I 100: M comprehensibile szóalakja arra enged
következtetni, hogy a romlás a latin szöveghagyományt terheli
/az omni-ra vonatkozó megoldási kísérletemet ez nem érinti/.
Érdekes, hogy az αὐτὸ τὸ ipsum quidem /A és R/ fordításával
M-ben ipsum quod áll szemben helyes változatként, vagyis nem
kell τὸ variánst feltételeznünk.

32. 1.: TEREBESSY I 36 sit szavát fit-re javította /fi-
verai /; M ez utóbbi variánst hozza. A II 41 voluntatem
szavát javította voluptatem-re /ἡδονήν /; M is ez utób-
bit tartalmazza. A harmadik, ugyanott idézett javítási kísér-
letét is igazolja kéziratunk, annyi különbséggel, hogy TERE-
BESSY adversus-ával szemben versus-t ír.

36. 1.: I 15: M odium in hominem, igazol tehát engem.
uo.: I 48: M et gratiarum actionem, vagyis helyes
volt sejtésem.

37. 1.: II 27: hominibus, feltételezésemet igazolja. Jobb
szöveget ad a folytatásban is: qui horum rationes /τωντῶν
τοὺς λόγους / licet quantumcumque /A és R/ quantulumcumque/
adinvenit.

uo.: II 56: M viciosis!

uo.: II 68: M hominibus!

38. l.: III 17: M Sevior! E három esetben tehát igazolt a konjektúráim.

uo.: III 20: M ad orationis avolationem, peregre profectum.

Ez arra mutat, hogy Cerbanus két jelentést adott az ἐκδημία - nak, s ezek - mintha egyelőre nem tudott volna dönteni egyik mellett sem - egymás mellé kerültek. /Ugyanezt találjuk pl. a III 17-ben az ἀπιστία fordításakor: a kiadásban infidelitas vel incredulitas-t olvasunk, M incredulitas-t ír, fölötte a lehetséges változat: vel infidelitas. Vagy v.ö. amit dolgozatomban 23. lapjához írt kiegészítésül írtam. / Itt is igazolódott tehát a magyarázatomban.

39. l.: III 45: M incognite / ἀγνωστῶς /. Ha nem is száz százalékosan, de szanalási kísérletem helyesnek bizonyult.

40. l.: IV 2: M preextiterit; ez még jobb, mint az általam javasolt indicativus.

uo.: IV 4: M conditor és preexistentem!

uo.: IV 21: M invidere vel invideri!

A vizsgálatba vont kódex a fentiekben felsorolt variánsaival járul hozzá dolgozatomban mondanivalójához, hol erősítvén, hol gyengítvén annak eredményeit. Amelyik ponthoz /és ezek vannak többségben! / nem idéztem, ott M is ugyanazt a szöveget adja, mint az A és R szövegére visszamenő kiadás.

Természetesen M számtalan egyéb eltérést is tartalmaz a kiadott textushoz képest, köztük sok olyat is /sőt többségükben olyat/, amit a göröggel való összevetés alapján jobbnak kell minősítenünk. Ezeket a variánsokat, az egyszerű helyesírási ~~különbségeket~~ különbségeket leszámítva, pontosan kijegezttem magamnak, s értékeltem is a görög alapján. Nem lesz talán minden tanulság nélkül, ha levelemben egy kis csokrot ezekből is átnyújtok, annál is inkább, mert egy lépéssel ezáltal /úgy vélem/ közelebb juthatunk a fordítás szövegének hagyományozását illető kérdés megoldásához.

A mű prologusát véve szemügyre, a következő jelesebb eltéréseket állapíthatjuk meg. A 8. sorban: in paucis multa capitulaturus congregans = κεφαλαιωδέστερον, M capitularius. A 12-13.-ban: Precor autem et hoc, ut non molesta arbitremini, quae scripta sunt = εἰς ὀχλυσιν, M in molestiam, viszont ~~scripta~~

scripta om. A 16.-ban: Sed magis laboriosum est cuique attendere capitulorum = ἄλλὰ μᾶλλον ἐπιτόνως προσέχειν...),
 M Sed magis laboriose cuique attendere... A 18-19.-ben: sed multa multis indigentia discussionis, etsi videantur simpliciter = ἄλλὰ καὶ πολλῆς τὰ πολλὰ τοῖς πολλοῖς δεόμενα τῆς συνεξέτασης, εἰ καὶ δοκεῖ ἀπλούστερον εἰρησθεῖν,
 M sed multe multa ... es a végén simpliciter dicta.

Bemutatók egy szemelvényt a mű közepéről is, a II. centuria utolsó öt, és a III. első öt fejezetét.

II 96: Si quis igitur est cum Deo et Deus cum eo = ... καὶ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ ἐστίν, M ... deus est cum eo.

II 97: sermo ... sub aspectum ducit ea, quae sunt visa = ὑπ' ὄψιν, M visum.

II 98: qui sanctam cognoscit Trinitatem, conditionem eius... = ... τὴν Τριάδα καὶ τὴν δημιουργίαν αὐτῆς, M Trinitatem et conditionem eius.

II 99: Virgam significare <aiunt> iudicium Dei; M igazolja TEREBESSY kiegészítését.

Uo.: ... baculum vero prudentiam eius vel providentiam, id est: misericordem prospicientiam = τὴν πρόνοιαν, M a vagylagos megoldást mellőzte.

Uo.: Igitur qui horum scientiam accipit, potest dicere... = τοῦ ὄν τῆς τούτων γνώσεως μετείληφοτος ἐστὶ τὸ λέγειν.
 M ezt a mondatot másként adja vissza: Eius igitur, qui horum scientiam accepit, est dicere... /Ez azért feltűnő, mert az ἐστὶ + inf. szerkezetnek ilyen szószerinti, a latin nyelv szellemének meg nem felelő fordításával a J.D.-szövegben többször is találkozunk: I. fej. 52-53. s., III. fej. 53-54. s., 57. s., és valószínűleg ide vonható még a III. fej. 81-82. sora is./

III 2: "Parasti in conspectu meo mensam", et cetera. Mensa hic ἐνταῦθα M igitur / significat activam virtutem...
Oleum autem, quod unguat [τὸ λιπαῖνον, M impinguat] mentem, contemplationem factorum. Calix vero [dei add. M: τὸ δὲ ποτήριον τοῦ θεοῦ] scientiam, quae est Dei. ... Hic ...
subsequitur nos [om. M] omnibus diebus [καταδιώκει πάσας τὰς ἡμέρας] ... Longitudo autem [dierum add. M: Ἡ δὲ μακρότης τῶν ἡμερῶν] vita aeterna.

III 3: irascibilis autem et concupiscibilis /sc. virtutis abusus est/ odium et dilectio [ἀκολασία, M libido].

III 5: Malum quod est in daemonibus, haec esse ait...
 = Τὸ ἐν δαίμοσι κακὸν ταῦτα εἶναι φησιν..., M Malum quidem
in demonibus... - Uitt: ἄλογία = irrationabilitas, M irratio-
nalitas.

E két kiragadott részből, úgy hiszem, levonható az a következtetés, hogy M variánsai figyelmet érdemelnek, sőt a göröghöz való hűség szempontjából mértékadóbbak A és R-nél. Majd hogy azt is ki nem mondhatjuk, hogy M közelébb áll Cerbanus autográf szövegéhez. Egy körülmény azonban komoly meggondolásra késztet. Ez pedig a következő.

Mind a három kézirat még a fordítást megelőzően közli Cerbanus ajánlását /"praefatio Cerbani"/ Dávid apáthoz. Ez az ő saját fogalmazványa - tegyük hozzá: igen színvonalas latinsággal írva -, amit tehát nem tudunk egy közös /görög nyelvű/ alaphoz viszonyítani; másrészt elvárnók, hogy kisebb eltérésekkel ugyan, de azonos szöveget tartalmaznak. Ezzel szemben olyan módosításokat találunk M-ben, amelyek tudatos - de egy, az eredeti viszonyokat nem ismerő személy - javítására vallanak. Ezek a következők: ... illud eximium sancti Martini, cui praesidetis, collegium /8-9.s./ = M illud eximium sancti maximi collegium /a cui praesidetis R-ből is hiányzik!/. A javító ezek szerint nem tudott a pannonhalmi Szent Márton monostornak és Dávid nevű apátjának létezéséről, Maximus nevét a címből vette. További jelentősebb - nem perdöntő - módosításai: cum non solum ea sit ineffabilis, sed /M verum/ etiam incogitabilis /M inestimabilis/ a 18-19. sorban; ... a quo tanto /M tanta/ sapientia, facundia stiloque superior /M superior/, quanto... stb. Ezek nem annyira rossz olvasásból, mint inkább tudatos módosítási szándékból fakadó változtatásoknak, átstilizálásoknak látszanak, mint oly sok más hely is a fordítás szövegében. - Nekem tehát az a föltevés, hogy adva volt először Cerbanus sajátkezü szövege; erről közvetlenül vagy közvetve készült A és R /esetleg A közvetített R felé/. Az autográf példány csak annyi hibát tartalmazott, amennyire a görög szöveg romlottsága vagy nehezen olvasható volta okot szolgáltatott; míg A-ba és R-be már becsúszott jelentős számú másolási hiba is. Másfelől az egyik másolati példányt, mely tehát már maga is elég sok hibát tartalmazott, valaki ismét összevetette utólag a görög szöveggel /bizonyára nem a pásztóival/, annak alapján sok

helyet szanált, részben úgy hogy hiányokat pótol, pontosabb szórendet állapított meg, részben úgy hogy jobb szót alkalmazott; s ez az illető lehetett az is, aki az ajánlólevél általa meg nem értett szavait megváltoztatta. Tehát míg egyrészt az így létrejött új szöveg már nem tekinthető minden szavában Cerbanus saját munkája eredményének, másrészt lényegében megőrizte az eredetit, sokszor jobban, mint a közvetlen másolatok.

Mindez persze egyelőre - lehet: elhamarkodott - hipotézis, de alkalmas kiindulópontul szolgálhat a további vizsgálódások számára.

Befejezésül, kedves Professzor Ur, elnézesedet kérem terjengős levelemért. De hát azzal mentem magam, amivel Maximus-Cerbanus: imperium enim complevi - hozzátéve: imperium suave.

Tisztelettel köszönt

Boronkai Iván

Budapest, 1970. november 28.